

891.79

M81

K1885

Д. Л. Мордовецъ

ОПОВИДАННЯ

САЛДАТКА. — ДЗВОНАРЬ. —
СОНЪ НЕ - СОНЪ. — СКАЖИ.
МИСЯЧЕНЬКУ! — ИЗЪ УСТЬ
МЛАДЕНЦИВЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ
Типогр. В. С. Балашева, Екатер. кан., 78

1885

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .79

M81

K1885

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

MAR 18 1978

MAR 21 1978

L161—O-1096

ОПОВИДАННЯ

Д. Л. Мордовецъ

ОПОВИДАННЯ

САЛДАТКА. — ДЗВОНАРЬ. —
СОНЪ-НЕ-СОНЪ. — СКАЖИ,
МИСЯЧЕНЬКУ! — ИЗЪ УСТЪ
МЛАДЕНЦИВЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ
Типографія В. С. Балашева, Екатер. кан., 78
1885

Екатерин. кан., д. № 87.
2817.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 11-го января 1885 года.

891.79
M81
K 1885

ОПОВИДАННЯ.

	СТРАН.
I. Салдатка	1—27
II. Дзвонарь	29—38
III. Сонъ—не сонъ	39—66
IV. Скажи, мисяченьку!	67—79
V. Изъ усть младенцивъ	81—95

САЛДАТКА.

(Іереміі Галці, на — незабудь).

Товкачиси радість — Богъ давъ сина; двійко бігае, третє у колісці, — кричить. А Товкачеві й байдужки: сидить край вігна; думки та гадки одоліли. Любивъ, небога, мірковати самъ зъ собою, хочъ и голова не розуміла, про що думала.

«Якъ-то вже, думае, усе чудно та наче не розумно на світі постановлено: пані рожае панича, Товкачиха — парубка; одному — холя-воля; другому — панщина. Отъ якъ невидно — ревнзія; неси, батько, за Товкаченка подушне, бо й Товкаченко дивитця на божий світъ»...

Думавъ, думавъ, ажъ плюнувъ.

Лежить спногъ у колісці, пручаетця.

Его охрестили — ставъ Семенкомъ.

Семенко вже хлопчикъ чималий — старші брати пого-ничами.

Брати поженились, и Семенко вже парубокъ, білолиций, чорнявий, та високий.

Батько й мати не надивлятця на Семена.

Часомъ мати тужпла, що найграшу дитину писано

до муштри, — та ще більшъ пильновала за нею: «Нехай, каже, хочъ у матері на роскоші поживе: — споминатиме».

Товкачъ ходивъ до кума, зъ кумомъ до писаря:

«Чи не можно сего миновати?»

— Не можно, — каже.

«Нехай буде воля божа».

II.

Нічъ якъ день: ясна та тепла. Місяць високо стоїть надъ левадою. Тихо.

Хтось иде при місяці и спиває:

«Ой сонъ, мати, ой сонъ, мати, сонъ головоньку клонить...»

Товкаченківъ голось; его пісня. Легко на серці молодій дитині, — легко и весело.

Семень порівнявсь съ Солошиною хатою. У садку, підъ черешнею, щось стояло коло самої ліси.

— Се ти, Катре?

— Я, — каже.

— Добровечіръ. Кого виглядаєшь?

— Се я тагъ, — нікого.... Мотря казала — прийде...

А сама почервоніла. Семень ставъ передъ дівчиною.

— Катре, — почавъ Товкаченко, та й забувъ що думавъ сказати.... Катре.

Катря мовчить. Семень одчинивъ дверці и ввійшовъ городчикъ.

— Я... ти вийдешь сьогодні на улицу?

— Ні, въ мене голова болить, — каже Катря.

Семень глянувъ їй прямо у вічі. Катря рукавомъ закрилась. Товкаченко хотівъ узять її за руку — не посмівъ, и вернувсь на улицу.

— Я пійду додому.

— Постривай! Я чула... Люде казали, що у восени хлопців у москалі братимуть.

— Братимуть, — каже, и мене візьмуть.

Жаль стало Семена. Отяжали слізьми очиці у Катрі.... Вона хотіла щось промовить.... Семень тихенько узявъ її за руку.

Катря стоїть якъ уюпана.

— А ти за мною тужитимешь?

— Тужитиму.

— А по Андрієві тужитимешь?

Катря мовчить.

— И по Андрієві тужитимешь?

Катря мовчить.

— Прощай, Катре.

Катря заплакала.

— Хиба тобі мене жаль?

Катря мовчить.

— Не жаль?

— Жаль!

И ще дужче вона заплакала. Семень обнявъ її рукою коло стану. Катря одвела его руку.

— Пусти мене, — я пійду.

— Катре, постривай, не втікай такъ скоро.

Вінъ узявъ її за руку. Батря зновъ почервоніла якъ макъ. Товкаченко стоявъ мовъ несамовитий.

— Батре!

Батря тільки глянула на его. Товкаченко нахилився и тихесенько поцілувавъ її у голову.

А вона, мовъ тая дитина, пригорнулася до Семена, хотіла де що сказати — склепилися уста дитячі; обхопила рученятами его шию, крішко — крішко поцілувала — и якъ божевільна побігла у хату.

Товкаченко прикипівъ на місті, — не побігъ за нею. Вінъ самъ не тямивъ, що зъ нимъ робилось.

Ту нічъ на улиці не бачили Семена, не було й Батрі.

III.

— Старий!

— А гоу?...

— Чи Семену-пакъ буде годівъ съ двадцять?

— А тожъ! — розмовляли поміжъ себе Товкачъ зъ Товкачихою, у неділю сидючи за ворітьми на призьбі.

А далі впьять обое змовгли.

Товкачъ сидить та палічкою по піску пише.

— Старий!

— А гоу!

— Що я тобі казатиму....

— А нужъ....

— Чи не часъ вже намъ Семена одружити?

— А що зъ того?

— Що! хйба вінъ не такий якъ усі люде?

— Звісно, що не такий. Не те ему одвіку написано. Семенко — некрутъ. — Хйба кому дурно світъ завязати? шкода!.... нехай Богъ боронить....

— Та дежъ-таки видано, щобъ дитина до двадцяти літь дружини не мала?

— Ні, стара, гріхъ одъ Бога, гріхъ и одъ людей: утопити дівчину можно, та якъ-то на тімъ світі держатимешъ одвітъ передъ Богомъ.... Семенкові зъ роду-віку така доля випала, а чужу дитину страхъ зарізати. Така моя думка.

Товгачиха важко зітхнула.

— И хлопця жаль. — промовила стара: — бідна дитина що-дня вбивається, и Катря плаче.

— Катря?

— Та Солохівна-жъ. Иванівни дочка.... Сохне, и матіръ суше.

— А нашъ?

— И нашъ тежъ саме: хочъ у пекло, каже, та зъ Катрею.

Стара перехрестилась.

Товгачъ довго сидівъ смутний—невеселий.

IV.

Судили—рядили Товгачі поміжъ себе, гадали и се и те, казали Семенкові, щобъ подумавъ — не губивъ дів-

чини.... Уже старий и сюди й туди умоюь роскидувавъ, и до пан'отця ходивъ, чи не разсудить его Письмомъ Святимъ да розумнимъ словомъ, навідувавсь и до бабусі Затірки, — такъ ніщо не помогло.

«Боли», каже, «мене не ожените, самъ на себе руки підійму, бо мені за одно пропадати».

Старий Товкачъ и погрозивсь би на сина, може бъ то де-чимъ и полявавъ его, та самому жаль було хлопця. Оце часомъ якъ побаче їхъ у-купі на улиці, почуе якъ Катря щечече, — підбіжить до Товкачевої призьби, лю-бенько поздоровкаєтця — «живеньки — здоровенькі дідусю зъ бабусею», — то Товкачеві й руки опустятця. А ще до того й стара просвітку ему не давала: стогне та плаче, та на свою долю нарікає, що ажъ нудьга взяла чоловіка, світъ ему не милий, и очі ні на що бъ не дивились. Иноді гримне на неі, а далі мерщій за шапку, та й пійде до кума тугу розважати. Чого-то вже вони не перебала-вають, сидючи собі у холодочку підъ повіткою: и якъ-то теперички усе на світі дієтця не по божому, и якъ-то важко стало чоловікові хлібъ заробляти.... и чимало де-чого було згадають та недобримъ словомъ помьянуть. Ото воно наче трохи й полегша після такої розмови, бо се таки воно бачъ лучаєтця, що коли вже чоловікові не-въ-силу тяжка доля трапитця, то якъ побаче, шо й кругомъ его кожне зъ своїмъ лихомъ, якъ москаль зъ оріжжямъ, бідкаєтця, шо кожному той хлібъ гіркий та свій панъ важкий, — то ніби й те лишенько не таке досадне буде и геть-геть відъ серця одкотитця.

Оце такъ якось вернувсь старий одъ кума, та й каже:

«Посплаймо, жінко, старости до Солошихи, — хай Семенко хочь роківъ зодва поживе чоловікомъ, поки его у некрути не взято; а тамъ — що Богъ дасть, — Его свята воля».

Послано. Старости вернулись зъ рушниками. — «Тільки, — кажуть, — стара Иванівна дуже вбивалась».

А Товгачъ и каже: Що-то вже ті баби повадні плакати! Ото й моя — скільки тижнівъ очі терла та хлипала, що Семенко байдаки бивъ, а теперъ обидві, и моя й Солошиха, распустились, що дітей до-купи звели!»

А кумъ: «Оце, якъ-би світъ та на ніжкахъ стоявъ, — каже, — «то бъ чудасія вийшла!»

Ні въ кого жъ-то такъ ясно та тепло на душі не було, якъ у Катрі. Мовъ тая ясочка дивилась вона въ вічі старій неньці, розважала її тугу шебетаннямъ щиримъ, любовою ласкою дитячою.

— Мамочка моя рідна, нене моя любая! не плачте, не журітця, мамо.

— Якъ мні, доню, не плакати? Болить мое серденько, — тпмъ и плачу.

— Мамо! Якъ-би ви знали его, — мого Семеночка, — якъ-би ви тільки знали!!

— Знаю его, дитино моя, знаю, серденько.

— Ні, мамочко, ні, моя зозуленько! не того Семенка ви знаєте....

— Годі, дочко, годі-бо.

— А хйба жъ, мамо, вінъ не гарний?

— Та гарний (каже), гарний.

— Тото-жъ, мамо, я казала....

— Яка ти дурна, Катрися, — каже Солошиха.

Ото мати наче трохи й повеселішала, пригорнула до себе дитину свою любу, щиро поцілувала й перехрестила. Катря хутенько побігла до кімнати, зачинилась тамъ, щобъ її мати не бачила, одімнула малевану скриню, и стала вбратись та рядитись, мовъ на Великъ-день: и те примиряє—скине, и друге надіне, — подивитця, та зновъ скине, — буцімъ мала дитина цяцьками граєтця, — ажъ втомилась: личко її розкраснілось якъ макъ у городі, очиці мовъ зіроньки сяють. Тамъ кинулась до дзеркальця, що ще мати молодою біля віконця вмазала, подивилась осміхнулась, — та й засоромилась.... «Яка я гарна.... Семенко правду каже». — А далі, дурна дитина, заразъ и засмутилась, зітхнула тяженько — тяженько — и голову повісила. Чогось страшно їй стало після такої радості, защеміло коло серденька, мовъ воно що недобре віщувало. Катря мерщій на вколяшки, молитця — сама не знає про що, та ажъ заплакала сердешна дитина. Чи молилась вона, чи такъ, бідна, плакала, — тільки чути було шептала: «Мати Божа! нехай не беруть у москалі мого Семенка!»....

Коли ось увійшла мати — зиркъ, ажъ дочка вже плаче. Хитає стара головою, та:

— Дурна, дурна дитина, каже. — Не плачъ, доню: такихъ якъ оце ти, безневинныхъ дітей, самъ Господь доглядає.

У.

Справили весілля. Катря молодницею стала — и яка то вже гарна молодичка була!

Любивъ її Семенъ надъ батька и неньку; любила й вона Семена більшъ усього на світі.

И що то вже, Боже, за кохання було!

Не минуло ще либонь такъ и півроку, якъ отъ прийшла зъ Москви бумага:

«Очередний наборъ треба призвести».

И призвели.

Семенъ Товкаченко бувъ на очереди. — «Твоя черга, Пилиповичу», каже десятникъ Товкачеві: «благослови», каже, «сина».... И Семена привели, — узяли десь съ поля — оравъ зъ братами.

— Благословіть, паноче.

Благословивъ.... піднялась рука!

Забряжчали важкі кайдани у хаті: закували Семена.

Стоїть батько середъ хати, а самъ білий, білий, якъ крейда. Важко ему на сердці, такъ важко, такъ важко—одинъ Богъ знає. Не сподівавсь на останку літъ діждатись сего.

— Боже милостивий, — каже, — та й заплакавъ, — старий батько заплакавъ!

У перше Семенъ побачивъ, якъ батько плаче....

Світъ ему наче туманомъ завологло, ніби темно у очахъ стало, ноги ему затрусились. Семенъ перехрестивсь, та: «Тату, каже, не вбивайтесь».

— Бога ви не боїтесь, Пилиповичу, — озвався кумъ,

бо и въ его сердце надривалось, дивлячись на такий сумъ та слези.

А Товкачъ мовъ нічого не чує й не бачить: стоить, понуривсь сивою головою, а слези ему, одна за другою, якъ градъ на помість капають. А далі й промовивъ: «Дежъ», каже, «мати та Катря? Вони може й не знають, що въ насъ робитця».

Катри таки не було дома — пішла до матері навідатьця: старої тежъ не видно у господі. Може й справді нічого не знають. Отъ и каже десятникъ: «Чи не часъ бува, Пилиповичу, до кантори рушати, — а то начальство гніватиметця. Чуєте бо, Пилиповичу?»

Пилиповичъ ні пари зъ усть.

А той: «Ходіть», каже, «пан'оче: може бува зайдете до церкви — помолитесь». — «Шкода!» — озвався Семень.

А батько ніби прокинувся та й каже: «Схаменись, синку. Не гніви Бога; теперъ твоя молитва доходніша до Господа».

Отъ и пійшли до церкви — а люде дивлятця, та плачуть, идучи за ними слідкомъ. — Идуть такъ, та плачуть, — коли якъ закричать: «Лишенько жъ наше! то Катря біжить»....

А вона, Боже мій милий! біжить якъ несамовита, мовъ нічого не бачить и не чує. Люде розступились. Вона до Семенка, та такъ и повисла въ его на шиї, такъ и обомліла, и не плаче — хочъ би тобі слізичка. — Вінъ стоить та труситця, а самъ білий, білий, якъ мертвець.

— Катре, — каже....

— Охъ, Семеночку! Тебе беруть!

— Беруть, матінко, — каже, та й обнявъ її, а вона заплакала, да такъ же гірко да невтішно, що Господи! На шо вже старий десятникъ — не одну дитину на своїмъ віку довелось одірвати одъ матері, — и той стоить та кулакомъ слези втирає. «Оце, гаспідська муха», каже: «якъ же жъ жалко кусаетця!» — а въ самого слези тільки кашъ, кашъ, — десь вража муха саме за око вкусила...

Катря жъ, знай, плаче та обнімає Семена.

А тамъ незабаромъ и де-які жіночки заголосили, а за ними діти — то такий плачъ поднявсь, що ажъ сумно стало.

Семень и каже, якосъ гірко всміхаючись: «Не плачъ, Катре, — садаткою будешъ».

Тагъ его й привели до контори.

VI.

А скілько-то тамъ було такихъ-же, якъ ото Семенко, вязнівъ; який-то тамъ гомінъ та галасъ, старе й мале, матері та діти, — плачъ та сумъ такий, що Господи! И ніхто-жъ то такъ не плававъ, якъ ті матері. Молоде поплаче да й втішитця, бо ему ще надія восталася: «Хочъ калікою колись, на деревьянці», думає, «вернетця до насъ роківъ черезъ двадцять, то все-таки побочимо», — а старому — де вже пережити сі двадцять літъ? Тимъ и вбиваютьця такъ матері, тимъ и плачуть.

Чи скільки тамъ тижнівъ зоставались дома новобранці, а треба було рушати до города. Припасли грошей оддачини. Пошили хлопцямъ кожухи нові, теплі, а де-які й нанкою або китайкою криті; перевязали їхъ стрічками та хустицями червоними,—да такъ, у пахмурний да холодний осінній день, и стали випроважати.—Що—Боже мій! скільки миру рушило проводити їхъ та прощатись геть за слободою, бо у кожного було своє, котре йшло у дальню незнаему сторону. За батьками та матерями уся дітвора висипала. Одно кричить: «дяденька! якъ будешъ салдатомъ, принось мині яблучка», друге:— «братіку, вертайся икъ Різду або вѣ Великодню: у насъ тогді корова отелетця и молочко буде»; третє — «Васп-лечку! заріжъ скорійшъ турка та приходь хутко додому, щобъ мати не плагала».

А матері плачуть, плачуть.

А новобранці, де-яки молодші, которі нічого, окрімъ дівчатъ, не зоставляли на родині, йдуть попереду та голосно, голосно співають:

Ой, Боже мій, Боже, на що я вродився?
Кінь вороний, самъ молодий, та ще не женився?
Треба мні, дівчино, матері спитати:
Чи зведить мати коня продавати?—
Не звеліла мати коня продавати,
Та звеліла мати вѣ походъ виступати...

А матері такъ до нігъ и припадають та голосять, мовъ у домовину синівъ опускають. И дівчата змовляли— не хихикають: одна буцімъ по дядині тужить, що то-рікъ вмерла; у другої очинці красні — сусідиної тітки жалко. А некрути голосно, та жалібно співають:

Иди, сину, за ріднее браття,—
Дадуть тобі, сину, салдацьке плаття;
Иди, сину, за рідну дитину,
Дадуть тобі, сину, салдацьку ружину;
Иди, сину, за рідну сестрицю,
Дадуть тобі, сину, салдацьку муницю.

А якъ вийшли геть за слободу та зблизились до «прощальної могили» (бо у тїєї могили кожне було прощається зъ родичами, якъ коли виражають хлопців— у присутствіє, або хто йде въ городъ у судахъ тягаться)—якъ зблизились до тїї могили, помолились, стали опрощення братъ, — то вже ніби й плачу не чути було, — така смута та жаль міжъ народомъ стала, що Мати Божа! Попростились. Де-які пійшли зъ хлопцями до городу, а другі вернулись додому. У слободі такъ-то сумно та невесело стало, — хочъ и не чути вже того плачу.

Батря пійшла за Семеномъ.

VII.

И поповешталась же сердешна Катря, чужі пороги оббиваючи та свою долю гірку проклинаючи.

Сказали Семенові «лобъ», и стала Катря салдаткою.

Що ранку ходила вона дивитись на муштру, не такъ на ту муштру, якъ на Семенка, и немало її серденько переболіло, дивлячись на се муштровання—така мука,—

здавалось їй,—що борони Боже! Оце постановлять їх лавою, а вони, соколики, стоять не живі, не мертві. Ото старший и почне їх рівняти,—а самъ сердитий, розсердитий та страшний. Господи, поки-то навчять їх ходити помосковські, щобъ-то й руками не махати и підъ ноги не дивитись! Семенові Товкаченкову (се бачъ Товкаченко ставъ Товкаченковимъ) давъ Богъ груди високі, — то оце коли старший порівняє москалівъ, самъ и зайде зъ боку; дивитця, та було оце й крикне: «Товкаченковъ! ховай груди... флангового не видно»,— той и посупитця назадъ, щобъ грудей не було видно, та такъ и голову нехить схова за другого. А той зновъ: «Подай», гука «голову до линіі!» — подасть голову, а груди собі впять упередъ вилізуть.

Якось разъ вінъ дуже сильно розлютовавсь,—такъ що й не приведи Господи! Разівъ шість зачинавъ муштру, рівнявъ плечи та випрямлювавъ ноги, а далі принявъ упять за Семенови груди — ажъ скавучить. Що Боже мій милостивий!—Сердешний Семень не встоявъ на ногахъ, упавъ...

Батря якъ кинетця туди, якъ заголосить: «Паночку-голубчику!»

А вінъ и зопинивсь, та: «Хто сміє нарушати порядокъ? Чого тобі треба?» питаєтця.

— Семеночку—се мій Семенко! важе вона, гірко плачуци.

— Се твій мужикъ? зновъ питаєтця, а въ самого очі такъ и загорілись, якъ у kota на сало.

— Мій, паночку.

Той ніби трохи втихомиривсь, та й каже: «Не плачь, душенька».

Катря ему въ ноги: «Спасибі» каже, «паночку»; а той піднявъ її, та й закавав удруге кланятись. «Їоли», каже, «твій чоловік слухатиме муштри, то й кланятись не треба, бо я такий же чоловік, якъ и ти». Катря подвиглась на его, та й нічого не сказала.

А Семень стоявъ блідий—блідий.

VIII.

Перебули вони такъ тижднів съ пять чи шість у тому городі, та буцімъ трохи й попривикли, — тільки часто згадували про свій рідъ и слободу, де росли й любились, де кожне їхъ знало и кожного вони знали. Часомъ було потужать, потужать, а Катря й поплаче нишкомъ,—то Семень її розважає, а бо вона его, якъ коли прийде зъ муштри смутний та невеселий. Катря наче трохи зъ личка спала, а все жъ таки була гарна-розгарна,—ій и Семену на горе...

Одного разу, надъ вечірѣ, сидять вони собі двійко та-таки журятця, коли у хату ввійшовъ деньщикъ, звичайно помоливсь та й позвавъ Катрю сорочки шити.

Довго одмовлялась Катря, казала, що не здужає й не вміє, а той, приставъ, и манить та й манить її. Пішла сердешна. «Тільки, будь ласкова, моторнішъ одягайся», доказавъ.

Одягаєця Катря, а у самої руки й ноги трусятця. Семень мовчить, не сміє й дихнути, а коло серця мовъ отрутою падить—такъ важко.

Одяглась Катря, попрощалась съ Семеномъ, а сама холодна-холодна... Семень ледве промовивъ: «швидче, любко, вертайся» та й сівъ на лавку, мовъ після тяжкої праці заслабъ.

Переждавши такъ чимало, посумовавши, бачить — не йде Катря; погодивъ ще трохи—нема, мовъ у воду упала. Вінъ и пішовъ такъ якъ би супроти півночі: «може» думає, «чи не зустріну де на дорозі». Вийшовъ на улицу—темно, холодно. Сухий та різкий вітрець де не де сніжокъ по дорозі зриває та крутить, а ні душі людської не чути, тільки ніби бо-зна звідки по вітру доносить, якъ собака у ночі гавкає. Городокъ маленькій—усе спить. У горі ні хмарки, ані місяця, тільки зірочки далеко у небі блимають: Візь ставъ супроти півночі; надъ хатами Чепіга вияснилась.

Сумно у холодну нічъ одному на улиці та ще въ кого журба пекуча. Усюди тихо якъ у домовині, такъ тихо, що чути, якъ серце колотитця. Довго стоявъ вінъ на улиці якъ знавісній; десь, на церкві, годинникъ продзвонивъ перву годину,—а Катрі нема та й нема. Ажъ острахъ обнявъ Семена.

«А може вона дома;—мене дожидає»,—дума Семень,—та мерщій й побігъ до себе на квартиру.

Ні, не верталась Катря!.. Такъ и нічъ перейшла.

У-досвітку вже вернулась вона, та на Семена й очей не зведе,—упала на стіль—а сама плаче-плаче...

IX.

Саме підъ Різдво казано новобранцямъ у походъ виступати. Дали їмъ казенну одежу—одягли й обули якъ слідъ велить. Сірі шапочки й свиточки та абиякі чобітки—бо-зна-що, каже Катря: и холодно и узько, и мало й коротко,

Налагодились у дорогу й Товваченки, а сами якъ у воду впушені: де-то дівалися Катрини жарти й сміхи, скоки та співання? Усе мовчить, неначе її заворожено. И Семень ставъ не той, якимъ колись его люде зазнали, а найгіршъ съ того часу зажурився.

Зібрали свою худібоньку — сорочечки, та хусточки, незбілшъ того якъ у зайвого цигана; помолились, написали листъ до своїхъ у слободу, що оттакъ и такъ, тату та мамо, виходимо до війська,—та й рушили ранкомъ изъ города. Завирюха така, що й світу божого не видно... Якъ то вже перемаялись вони цілий день, а надъ вечіръ підъ Різдво, саме тоді, якъ кутя стоить на токуті, сінцемъ обложена,—увійшли въ явесь людне та багате село, що на шляху стояло. Розвели салдатівъ по дворахъ, и нашихъ постановили до якихъ-сь добрихъ, богобоязнихъ людей:—що-то вже за щира та приязна сімья!

Привітали Катрю якъ рідну дитину и до Семена були такі-то ласкові та добрі: не знають, куди й посадити, якимъ словомъ роспитати.

— «Та яка жъ молоденька!» каже стара бабуся: «звідки, добрі люде?» питається.

— «Зъ Уласівки, бабусю,» каже Катря.

— Чула, чула про Уласівку, моя рибко.—А далеко!

— Далеко, бабусе.

— А се твій чоловік? друге питаєтця.

— Чоловік, тіточко.

— «Охъ, лихо, лихо,» каже бабуся: «здалека: та являть-то ще молоденькі обоє. Отъ и въ мене Івасичокъ десь на чужині бідгаєтця; рокивъ зо три вісточки одъ его немаемо... охъ, лихо, лихо! А то де-коли було й пише,—плачетця на насъ, що оддали. Та якъ его не отдаси, коли панъ велить? Се вже такъ намъ, чорнимъ людяжъ, десь на роду написано, щобъ чужі слези ковтати.

— «Про се й я такъ, бабусе, думаю», каже Катря: «та нічимъ пособити».

— Нічимъ, моя рибко, нічимъ, бо такъ воно зроду віку ведетця... Усе отъ Бога, моя рибко,—ніхто его писання не змінить.

— Отъ хйба чи не...

— «А дітей, бабусю, ніхто жъ не ість?» питаєтця маленький хлопчикъ літъ шести, що сидівъ собі у запічку та слухавъ, якъ бабуся розмовляла зъ молодичею.—«Адже-жъ людей, бабусю, не ідять?»

— Ні, мое дитятко, не ідять людей; а коли дитина неслухняна, то заразъ яга-баба у ступку посадить.

Хлопчикъ сховавъ ще дальшъ у запічокъ. А баба зновъ за своє:

— «Охъ, лихо, лихо,» каже:—оце ми усе журимось, що Йвась давно не писавъ. Де вінъ, що зъ нимъ, ні-

чого не знаємо; може хворий де-нибудь лежить, або на війні вбито, то й поховати нікому... А чомь же ми своїх любихь гостей не нагодуємо? Часъ вже вечеряти и кутю на стілъ ставити.

Повечеряли. Горлива бабуся, якъ матінка рідна, годила дорогимъ гостямъ—«и сего поїжте, и того покоштуйте», тільки й чути якъ стара лепече.

Скоро дівтора полягала спать, а Семень зъ мужиками вийшовъ у другу хату опочити; невістки посідали за гребні куделю прясти и стара зъ Катрею коло їхъ притулилась... И довго ще чути було, якъ веретена у хаті сюрчали, а бабуся зъ Катрею тихенько базікала та здихала. А на дворі мете та сипле таке, що Мати Божа.

— «Охъ, лихо, лихо», каже бабуся: «се бъ то мені, молодице, здаеця, що твого чоловіка жубра сушить; десь тужить сердешний по батькові—матері.

— Такъ-то тужить, бабусенько, що дивитись на его—такъ уся душа переболпть... Отъ и въ мене зосталась стара матінка, одна якъ персть, а все жъ то буцімъ я не стаю жалкую та вбиваюся: а це коли дуже тяжко стане на серці, помолюся, поплачу, то ніби й полегшае. А вінъ усе журитця, усе журитця.

— «О, лихо, лихо!» каже стара, зітхнувши: «якъ-то чудно оце на божому світі ведетця, коли подивлюся. Люде-то хочъ и кажуть, що у старовину було лучче жити—ні, не вірь, моя дитино: отъ уже дев'ятий десятокъ очима на божий світъ блимаю, а мені здаеця, що вінъ усе такий. «Батьки», кажуть, «плакали у жменю, а діти—пригоршнями; батьківъ бито стоячи, а дітокъ

въ лежку бьють...» Охъ, лихо, лихо... Та може я тебе втомила, молодичко: ти бѣ спочила трохи, бо може завтра васъ погоняють; и не розговієтесь.

— «Спасибі вамъ, бабусенько, за вашу ласку», сказала на се Катря и лягла спати... та щось довго не спалось. Добрі люде та їх щира ласка збудили Катрине горе. Усе тоді згадалось—и стара мати, садокъ коло хатки, и весіння нічь, її дівованнячко, весілля, и муштра... Господи, такъ и згоріла, якъ згадала его...

Х.

Чи довго, чи коротко, вони тамъ плентались по білому світу, сего не скажу,—може рокивъ зо три й буде; тільки Семень скоро Бѣгу душу оддавъ: усе кашлявъ та хорівъ, до-того звівсь, що було на муштрі й ружиною не здужає брязнути. Усе ему щось у грудяхъ боліло. Було лікарі й лічать, и мятою наповають, и бузиною, и ливовимъ цвітомъ, такъ ніщо не помогло. Кашлявъ, кашлявъ, та такъ весною обѣ теплому Олексієві и поховали его. Тимъ часомъ, тижнівъ за чотири до его смерти, Катря привела дитину,—хлопчика Богъ давъ. А якъ умеръ Семень, то вона й загадала вернутись додому. Узяла свого Пилипка, обгорнула свитною, та саме у великодну субботу и вийшла ранкомъ изъ города, де їх полгъ стоявъ.

День—бувъ теплий та ясний! Травка чи вспіла-то й

вигнутись із землі, а вже степь зеленівъ, и верби набростились. Надъ шляхомъ, високо, якъ паукъ, снує жайворонокъ, весну стрічає, гнізда підъ билиною шукає. Сонце такъ гріє, що буди́мъ видно, якъ травка сама до его тягнетця зъ вохкої землі, густіє та могилки вкриває. И Катрі полегшало.

Чи скільки тамъ вона йшла, а, попи, лиха не бачила. Сумно, було, й страшно стане середъ степу; округи тільки небо, та сонце пече, та могилки стоять по полю розсіпані, а тутъ іноді шляхъ перестрічають другі шляхи, або дорога разіходитця, вона й не знає, який шляхъ додому доведе: то, було, постоїть, та й візьме на ту дорогу, яка найбільшъ верне насхідъ сонця, або біжить до якого близького жилия. Іноді хто перестріне, чи обгонить, Катря питає про шляхъ, то було добрі люде й навчать. Часомъ бува притомитця йдучи, сяде собі де небудь у холодочку, коли трапитця, підъ дубкомъ коло якої гребельки, чи біля чумацької криниці, або й такъ въ степу підъ могилою,—нагодує Пилипка, то й спочине. Ночувала іноді въ подорожніхъ селахъ, а часомъ трапилось й у полі въ плугатирівъ, якъ нічъ середъ степу застигне. И на чужині не безъ добрихъ людей, певне міжъ простими та бідними.

За тиждень добрела Катря до якогось незнамого города. Городъ великий та гарний. Ще звідки чути було, якъ по церквахъ у здзвони дзвонили, бо вечірня служба йшла. Увійшла Катерина въ городъ та й сама не знає, де їй дітись, бо тимъ часомъ смеркалось. Вона до якоїсь маленької хатки підійшла, та чує що гомонять и каже:

— Помагайбі, люде добрі: пустіть странну у хату ночувати.

— А ти хто така? питаютця.

— «Салдатка», каже: «мій чоловік умеръ, то я оце зъ дитиною додому йду».

— «Э, шкода», кажуть:—«салдатка, та ще десь зъ байстримъ?»

— «Ні, люде добрі», каже Батрина, та й засоромилась, а въ самої на серці стало тяжко—тяжко, що Господи!

— «Знаємо ми», кажуть, «тихъ салдатохъ, які вони есть. Иди геть одъ нашихъ віконъ».

Пішла Катерина одъ тихъ віконъ, слези ковтаючи,— та до другихъ:

— «Добри вечіръ», каже, «люде добрі: чи не пустите христовимъ имьямъ убогу переночувати!»

— «А звідки ти, молодиче?» питаютця. Та якъ почувли, що вона салдатка, то заразъ и обізвали негожимъ словомъ, урікаючи, що вона зъ себе вродлива та чорнява, та ще й молоденька.—«Иди собі, любко,» кажуть, до иншихъ.

Нічого не сказала Батрина,—тільки більшъ уже до віконъ и не підходила. Треба було десь підъ тиномъ ночувати—и переночувала: тагъ, зъ дитиною на рукахъ, и заснула.

XI.

Сказано: «На кого люде гомоняють, на того й свині хрюкають». Такъ и Катрі. Не вспіла вона очі протерти, якъ ось иде по улиці чоловічою, самъ мерзений, мідяни гудзники, на шапці бляшка зъ доброго семигривенного. Пізнала Катря, що воно таке е, та дуже злякалась, бо чувала одъ людей про якнхсь гайдамаківъ, що по судахъ пишуть та людей до смерти записують,—а же жъ вінъ и бувъ.

— «Якого біса ти тутъ по-підъ тинню валяєся? Що ти таке есть!» питає її.

— «Я салдатка, пане: иду зъ дитиною на свою сторону». А сама боїтця, що Господи!

— Салдатка... гмъ... а билетъ маєшь!

— «И билетъ, пане, маю», каже.

— «А ке его сюди:—подивляюсь, чи твій то билетъ?»

Подала ему Катря билетъ, а у самої руки й ноги трусятця—такъ-то боязно.—Ставъ вінъ той билетъ прочитувати, а самъ усе на неї очима скидує та щось собі шепче: «росту среднего,» каже:—«такъ, невеличка»; «волосы темнорусии:—«такъ, чорнява й гарна»; подбородокъ круглий!—гмъ, не дуже круглий!..

— «Та се не твій билетъ», каже: «ти его вкрала».

Катря ажъ похолонула. «Ні, паночку», каже:—«нехай мене Богъ убье, коли я его вкрала. Се мій».

— «Шкода», каже: «тутъ прописано, що підбородокъ круглий, а въ тебе гострий,—га?»

— Ніть-бо, паночку: далєбі я не вкראה. Оце я сху-
дала трохи, висохла, тимъ и борода гостра стала».

— Ова! висохла... такъ би й прописано було, що
висохла; а то бачъ пише—кругла. Ти, я бачу, бродяга,
безъ письменного виду. Тебе въ турму треба посадити».

У Катрі руки й ноги однялись, побіліла, якъ
рядно, стоить и очей не зведе. А той и каже: «Жалко
мені тебе, молодице, отъ якъ Богъ святъ жалко,—та
що маю робити! Служба—святе діло. Отъ колибъ у тебе
були гроши, то я бъ попрохавъ началство, щобъ тебе
у турму не садовали».

— Охъ, паночку! а скільки началству треба? може
въ мене й достане..

— Та скільки? — таки й немало. Якъ би ти була безъ
дитини... а то й цілкового намалі. Служба—святе діло...
Хиба цілкового та семигривенного. Ке сюди цілкового,
та семигривенного: — я добрий чоловікъ, обороню тебе
передъ началствомъ».

У Катрі й на душі полегшало, що доброго чоловіка
знайшла,— заразь ему въ ноги. «Спасибі вамъ», каже,
паночку, за вашу ласку». Витрусила изъ калиточки того
цілкового, знайшовсь и семигривенный. А той — такий
добрий, та щирый, — узявъ та ще й дякує: «спасибі
тобі», каже, «молодице: теперь иди зъ Богомъ, та ні-
чого не бійся».

— «Чимъ же васъ, паночку, дякувати»? питаєтця
Катря.

— «Мене Богъ наградить», той каже. Съ тимъ и
повіявсь собі геть по улиці.

Перехрестилась Катря, и пішла своєю дорогою: «Отъ же» думаетъ: «и въ городі знайшлась душа щира та бого- боязна. Якъ би більшъ такихъ».... А їх и такъ доволі....

ХІІ.

Довго йшла Катря, бо не близько була та Уласівка. Притомила ніженьки білі; натерпілась лиха й сорому, а більшъ тимъ, що була салдатка, та Бога боялась.

Коли якось у ранці забованіла геть-геть въ степу «прощальна могила», замиготіли въ очахъ хатки білі й зелені верби знаемі. Се-жъ и була Уласівка.

Згадала Катерина про Семена и гірко заплакала.

Дійшла ото вона до могили и сіла спочити та дитину погудувати, бо хочъ и близько вже було до Уласівки, та вона дуже втопилась.

Коли ось идуть шляхомъ, до Уласівки жъ, якісь перехожи: бабуся старенька, а зъ нею дівчина, йдуть и поміжъ себе тихенько розмовляють. Зближились до Катерини и «добридень» сказали.

— Спасибі, люде добрі», каже Катря:—«чи не въ Уласівку Богъ несе?»

— Та въ Уласівку жъ.

Тутъ стара стала пильно придивлятись до Катрі, а далі й каже:

— Колибъ, молодице, не опізнатись оце на старости літяхъ. Здаеця мені, що ти Катря Солохівна, повійної Іванівни дочка?

— Та Солохівна жь була.... «А хйба моя мати вмерла»? питаецця, а у самої й дитина трохи зь рукъ не випала.

— Умерла, дочко. Ото торікь, саме підъ Пречисту, поховали, нехай царствує. А якъ по тобі, моя голубочка, вбивалась....

Батря гірко, гірко плакала.

— «А дежъ твій чоловікь»? питають.

— И Семена поховала», каже Батря, а сама плаче, плаче....

— Нехай ему земля перомъ: тамъ, може, лучче буде, — каже бабуся и перехрестилась, а дівчина, шо була зь нею, й заплакала.

— Годі тобі, доню, плакати, годі, серце.... Се, коли зазнала, Яструбенкова дочка: ту весну була засватана, а ото у осени и її жениха узято до муштри, тагъ оце й ходили у городъ, — я — угоднику помолитись, а вона — хлоця навідати. — Охъ, лиха година та нещаслива.... Ходімъ, Катрусю, и ти зь нами, — вже недалечко. — А сежъ твое?

— Мое, бабуся.

— А скільки ему?

— Оце вчора третій місяць пішовъ, и Семенові вже другий буде.

Прийшли вь Уласівку. Тяжко стало Катрі, Боже, якъ тяжко. Хочъ усе было ніби постарому, и левада зь зеленими вербами, и ставокъ, и липа кучерява бияя церкви, и той, той садокъ, де уперве съ Семеномъ спізналась, — та на

серці вже не постарому: сумъ та жаль такий, що Господи, якъ важко!

Свекіръ принявъ її до себе. Жила вона въ его, а все така невесела. Товкачъ було частенько її про Семена розпитує, про муштру, про звичаї салдацьки, про панівъ; а самъ, якъ хмара, сумний, сумний. Катря було плаче, якъ розказує ему про все, що бачила, а старий мовчить, тільки слухає та иноді головою хитає.

Такъ до смерти й осталась Катря салдаткою, а Пилипка діти звали салдатенкомъ, и мовъ цурались.

Такий случай!

1859.

ДЗВОНАРЬ.

Оце я теперъ дзвонарь старий и вбогий; а колись не такимъ бувъ. Та що згадувати? гадкою не зарадисся. Та й жити не скільки: на мою домовину давно вже десь вросло дерево, та й переросло; а на ваші домовини, може, ще й рости не починало. Що було мое, те пройшло и билиямъ поросло; а коли часомъ згадаеця, то й не розпізнаешъ, чи то самъ живъ и бачивъ, чи малому мати въ казці казала.... Такъ ні, не казка.

А була наша мати дяконка, дуже вбога, и своїми руками заробляла хлібъ на насъ на трехъ: на мене, на сестру Галю, та на Доку. Знали ми тільки панотцеву могилку, а самого не вазнали. Було йдемо у неділю до церкви, то мати и показує намъ на якусь могилку, и каже було: «Ото підъ білимъ хрестомъ вашъ батько лежить», — то ми й знали.

«А який, мамо, вінъ бувъ?» було питаємо.

«Вінъ бувъ добрий чоловікъ, и люде его поважали», було скаже.

«А въ чімъ его поховали, мамо?»

«На що вамъ се знать, діти? Поховали его у чорній ризі и кадило положили: а я ему волосся розчесала до самихъ плічъ».

Було мати журитця, що нічого намъ не зоставивъ пан-отець.

А зосталась після его хата та нові ворота—не вспівъ и двора тиномъ обгородити. И господарство не-яке було: нічого не придбано; то всего у людей позичали. А я тими часами підроставъ: треба було пісьма вчити; а на які достатки? Салдаты Позіхайлигъ, що хлопцівъ учивъ, грішми не бравъ,—та яка его й пісьменність була? Граматки усякі по верхамъ читавъ та часловець, а изъ псалтиря вмівъ одъ *Блаженъ мужъ* та до *Вскую шаташася*. Та бувъ добрий чоловікъ,—и за те дякувати Господа.

Ото було й посадовить насъ коло столу на ослоні, а иншихъ на лаві. Поберемо указки въ руки—а указки робивъ самъ, такі мережані та довгі, и за кожну бравъ по гарцю пшона, або по курці, — ото й дивитця, чи такъ указки держимо. Коли який не такъ візьме, то було й гукне:

«Иване! такъ баби костуръ держуть...»

Або до другого:

«Роззяво! такъ паничі виделкою курчать за обідомъ штрикають... Візьми звичайненько, та прогазуй свій стихъ».

А самъ сяде на порозі, або на дзиглику, та чоботи шие. А біля его пужа ремінна.

«А ну, дяконенко, прогажи-лишень свій стихъ».

Се, бачъ, на мене.

То було поблагословисся хрестомъ святимъ и проказуешъ, ажъ поки не дійдешъ до гаспидського *хверт-ирим-кру*, *хер-ирим-кру*, — такъ тобі пуга и вродитця передъ очима, и язикъ одеревеніе, тільки указка труситця.

А любивъ мене Позіхайликъ — царство ему небесне, — любивъ якъ рідного, а все було лясне пужкою по-за плічми, а въ иншого було и колодкою шпурне.

«Оттавоі! Чого довбешъ, вражий сину, мовъ чумаць галушки? Я тебе!..»

Скільки це довбавсь, а такъ на *словотитлі* й зачипивсь. Тільки було матері лихо: усе плаче та молитця.

Та й самъ Позіхайликъ не дуже неволивъ насъ. Повчимось було трохи, то вінъ и веде насъ до себе на городъ молодий бутъ поливати, — и поливаемо: а потімъ у лісь до Староселища — риби ловити, ябо зъ волокомъ.

Самъ було виріже намъ удлища довгі та глучкі, изъ бруслини: насуче кожному білої волосні, щобъ риба въ воді удочку не бачпла та не жахалась: наробе гарнихъ поплавцівъ, та не зъ окуги, а зъ якогось дерева, и посадовить насъ — кого міжъ осокою, де лини ловлятця, кому міжъ латаття звелить закидати, де окуні на сонці грають. Инший краснопірокъ потягае; той себелівъ та пліточокъ; а самъ сидить міжъ очеретами, удлище зъ доброго дубка, поплавець ажъ насередь озера, — сидить та погукє:

«Петрику! не ворущись: у тебе лускирь кляе, — тягни!..»

И витягне лускиря.

«А, чортів Гриць! якого окуня впустивъ... будешъ теперъ у мене до самісінького Маковія *Помилуй мя, Боже, вчитьъ*».

А самъ ажъ очереть ламає! Тільки не довго сердивсь...

Оце якъ наловимо чимало, та въ казаногъ, — така добра юшка, що Господи! хто провинуватився, тому хлібъ изъ водою, а намъ и юшка й риба.

«Іште, господські діти, на здоровья, та кістками не подавітця. А ти, Грицьку, знай...»

«Та то жъ ви мого окуня істе, дядьку».

«То-то—твого...»

Та білшъ уже й не гніваецця: такий добрий бувъ!

Якось разъ сидимо ми надъ озеромъ, та на поплавці поглядаємо. А день бувъ тихий та теплий: хочъ би тобі листъ на дереві залепетавъ, и птиця не щечече — тихо. Тільки й чути, якъ риба проти сонця викинетця, плесне на сонці, та ящірки сухимъ листямъ шелестять поміжъ травою, або чміль загуде, и стихне.

Коли слухаємо, щось по лісу гукає, та такъ далеко, що й голосъ ледві доносить, а далі все ближче та ближче. «А, дядьку, гу!.. а, дядьку, гу!» тільки й чути.

Инші зъ насъ хотіли відгукнутися на голосъ, такъ Позіхайликъ не звелівъ.

«Цитьте», каже, «гаспидські.. Бать его зна, що воно таке е... Може, що недобре, то глядіть, колибъ не нагукали».

Коли вийшло зь лісу на поляну. Дивимось — ажъ то нашъ підтитарій.

«Помагайбі», каже, «Степановичу!»

«Спасибі», каже. «Та не гомони, дядьку: усю рибу поколошнавъ»:

«Чи не зь вами тутъ дяконча?»

«Зь нами... А, бісівъ окунь!...»

Мене мовъ уколело.

«А на що вашъ его?»

«Благочинний», каже, «наіхавъ, то дяконенка, бачъ, тее, велено привести. Вони сами знають—на що».

«Оттакі! се, бачъ, и мені треба въ слободу йти?»

«То й идіть, коли тее»...-

Ото й пішли.

Я йду, мовъ опечений, а мале серце такъ и стукотить,—Мати Божа, якъ боязко!

«Се бъ то тебе, хлопче, у бурсу,—писарь казавъ,—коли не тее...»

Воно жъ такъ и було. Благочинний сказавъ паніматці, що буде за мене ходатайствувати.

И походатайствувавъ.

Роківъ черезъ два, либонь, черезъ три, якъ у самого благочинного підросли діти, що вже треба було й їхъ пісьма вчити,—и повезли насъ у городъ. Прощаючись, мати дуже плакала та наказувала, щобъ добрий бувъ та слухъяний; Богу бъ молився рано й вечерь, и матірь не забувавъ. И сестри плакали. Заплакавъ и я трохи.

Прііхали у городъ на четвертий день. Благочинний

водивъ своїхъ дітей по началству, а я дома сидівъ. Далі й мене повели до ректора.

«Якъ тебе звуть?» питає.

«Василькомъ», кажу.

«Василій... въ память отця нашого Василя Великого, Григорія Богослова... такъ!»

Я мовчу, бо тоді ще не знавъ, що не Василя Великого, а Василя Амасійського.

«А прозивають?»

Я мовчу.

«Який не говіркий», каже, «мовчливий—*taciturnus*... Такъ будешъ же ты *Тацитурновъ*».

И ставъ я Василькомъ Тацитурновимъ ажъ и досі.

Тільки довго не втямлю мені було се прізвище: оце було кликнути у школі: Петръ Лакриментовъ, Василій Тацитурновъ, — то я мовъ и не чую, бо усе забувавъ собі на лихо, що я Тацитурновъ. Таке чудне слово, бодай его!

И почали мене вчити, та не такъ, якъ Позіхайлигъ вчивъ: не прозьбою, ні грозьбою, а червоною лозою та гнучкою вербою. И били жъ Тацитурнова, Мати Божа, якъ били! Та малому усе не на лихо: молоде тіло швидко гоїлось; дитяті слези швидко висихали; тільки на серці у дитини не добре накупало. Недобре насіння не добромъ и виходило. Та не одного мене бито...

А я тими часами підроставъ, та такъ же хутко! Вже сімнадцятий рікъ, и я не дитина, и въ мене думки та гадки: одна думка на добре, друга на погане. Та нечистий нагадавъ намъ у бурсі гражданськихъ книжокъ чи-

тати, про мірські діла та про гріхи людські. А на такі книжки запереть був одъ ректора: «Лучче», каже, «гріхъ содомський, ніжъ се диявольске навадження: гріхъ по плоти—плоть сквернить, а писание сатанино душу погубляєть».

Воно жъ и мене на-віки згубило.

Якось разъ сидимо ми собі бурсаки та читаємо сі гріховні псалми (я вже й не згадаю, яка то книжка була), сидимо та читаємо, інші сміютця, другі мовчять та слухають,—мене нечистий и наустивъ.

«Господи! якъ би я», кажу, «вмівъ такі вірші складати, я бъ и въ протопопи не пішовъ»...

«И такъ не підешъ», озвався хтось тихенько за мною.

Зиркъ, — ажъ отець ректоръ стоить середъ камери, коса росплетена, довга—ажъ нижче плічъ,— а самъ білий, якъ крейда. Такъ усі й помертвіли.

«Сатано, сатано... сатано»!

Я вставъ на ноги, а ноги не держять... усе заходило передъ очима, и мовъ темно въ камері стало...

«Сатано, сатано, сатано»!..

Тільки я й бачивъ бурсу и вона мене бачила.

Мене вигнали... Господи, якъ-то вже плакавъ я передъ ректоромъ, щобъ не губивъ мене, матіръ мою не бивавъ!.. не помилювавъ. Вигнали, якъ собаку.

Вийшовъ я зъ бурси... Куди йти? де дітись? А вже більшъ ні до кого, якъ до матері. И пішовъ. А було се у Петрівку, саме тоді, якъ люде траву косять. Літо придалось добре, тепле—весело йти. И мені було весело, бо малому лиху—півъ-лиха, а надъ те ще й додому

йшовъ; а дома я не бувъ съ того часу, якъ мене у бурсу одвезли. Довго озиравсь я на городъ, ажъ поки не покривсь горою: съ того часу я й не бачивъ города, та більшъ вже и нічого не бачивъ, окрімъ своєї слободи та дзвіниці... Ото жъ я и дзвонаремъ ставъ.

Чи скільки я тамъ ишовъ—не згадаю, а на шостий, чи на семиий день, зза гори и наша церква виглянула. Тутъ я заплакавъ, та й самъ не знаю, якими слізьми. Господи! — йду мимо Староселища, де съ Позіхайликомъ колись рибу ловили,—нема Позіхайлика міжъ очеретамми, не стримить зза кущівъ его удлище довге, чорно-клинове, и хлопцівъ немає. А риба, якъ и тоді, виграє на сонці, и зозуля кує надъ озеромъ... Серце въ грудяхъ колотитця, якъ не вискоче.

Оттуть я окуня піймавъ... И огнище буцимъ тільки вчора залите: десь недавно рибу варили... и мурав'їння ціле, куди ми було черв'яківъ кндали та кричали:

Мурав'я, мурав'я!
Онъ татари йдуть,
Вашихъ дітей поріжуть,
И ваші подушки заберуть!..

А отъ и озеро, таке жъ тихе, якъ тоді, коли ще я малимъ бувъ...

Пройшовъ и Староселище.

Ото у насъ хата топитця, и димъ видно; а то верба зеленіє у городі въ Позіхайлика, надъ криницею... Може вони молодий бутъ поливають...

Коли дивлюсь, идуть мені назустрічъ изъ слободи дві дівчинки, височенькі та гарні, якъ квіточки,—порівня-

лись зо мною та й приглядають, буцімъ пізнають мене. Ставь, и очамъ не йму вірп...

«Галю! Доко! ви мене не пізнали?»

«Василечку! братіку»!..

Да такъ и повисли въ мене на шпі. Се жъ мої сестри!

«Василечку! відкіля ти?»

«Зъ бурси», кажу.

А самъ обіймаю їхъ та цілую.

«Хиба жъ вже ти вивчивсь, братіку»? питаютьца.

«Ні, Доко», кажу, «не вивчився. А мати дома?»

«Дома», кажуть. «А ми оце йшли по козельці, та теперъ вже не підемо».

«Яка ти, Галю, велика стала, висока! и ти, Доко»...

«И ти, Васю, великий ставъ», кажуть.

Приходимо додому. Мати стоить середъ двора, закрилась рукою відъ сонця и приглядаєца.

«Се ти, Василю»? каже.

«Я, мамо».

Перехрестилась, а на самій лиця нема. Я до неї, а у самого руки й ноги трусятца.

«Здоровъ, синку», каже, «якъ тебе Богъ принісь?»

Я заплакавъ.

«Чи не прогнівивъ чимъ Бога, дитятко»? мати питає: «чого плачешъ?»

Я мовчу та плачу. Жаль меві її стало и за себе стидно.

«Годі, Василю: хиба яке лихо спіткалося? кажи, синку».

«Мене», кажу, «мамо, вигнали зъ бурси».

А самъ плачу, плачу...

«Вигнали?.. а за що?»

«Я, мамо, книжки читавъ».

«Книжки читавъ? Такъ хіба за се виганяють?»

«Виганяють», кажу.

«А якъ неправда?»

«Далебі, мамо, правда».

«Такъ цуръ їй, гаспидській бурсі, прости Господи!
Отъ, навіжені! за що дитину вигнали!»

Увечері прийшовъ Позіхайликъ. Поздоровкались. Мовъ
батька рідного я его побачивъ.

«А попомъ скоро будешъ?» питає.

«Ні», кажу, «ніколи не буду».

«Овва! А ну жъ, ну, розкажуй, якъ васъ тамъ вчили,
хто вамъ указки робивъ?»..

«Тамъ, дядечку», кажу, «безъ указокъ вчать».

«Оттакої! безъ указокъ! такъ плювати жъ на вашу
бурсу, отъ-що!»

А сестра Галя ї каже:

«Тамъ, дядечку, ї читать не велять. Василя за те ї
вигнали, що вінъ книжки читавъ».

«Ә! шкода», каже. «Оце, я бачу, и у васъ у бурсі
таке жъ диво, якъ у насъ у полку: и ахвицери нічого
не чптають... Такі жъ и попи зъ васъ будуть!»

Съ того часу я вже нігде не бувъ: такъ у слободі ї
зостався. Приставили мене, спасибі їмъ, до церкви дзве-
наремъ—и отъ сорокъ-сімъ літъ дзвоню. Дзвонивъ и по
матері, якъ умерла, дзвонивъ, якъ и Позіхайликъ вмержъ,
и по сестрахъ дзвонивъ...

А хто по моїй грішній душі задзвонить?..

1859.

СОНЪ-НЕ-СОНЪ.

СОФІИ МАРКОВНЪ КИСЕЛЬ.

Вамъ принадлежитъ инициатива того, что я, ровно четверть столѣтія ничего не писавшій на миломъ языкѣ моей родины, вновь рѣшился заговорить на немъ. Вамъ, по этому, и посвящаю я свой первый, робкій опытъ, какъ слабое выраженіе моего глубокаго къ вамъ уваженія.

Our life is twofold: sleep hath its own
world,
A boundary between the things misnamed
Death and existence....

Byron («The dream»).

И слипа курка—кажуть—деколи найде зерно. Се бѣ то я про себе, про старого. Выбачайте, коли не до ладу; а вже жъ, бачъ, куды люде—туды й мы.

Онъ люде кажутъ, що молоди слезы, якъ роса, до сонечка: сонечко зійде, росу выпье, а травка ще веселиша й краща стане; а стары слезы—кажуть—якъ та осиння непогидь: що й було ще зелененьке, то й те пропадае. Не знаю, може воно се й правда, що люде кажутъ; та я соби ягось-то инше думаю—не всежъ за людьми!—Звисно—яки слезы:—може часомъ и молоденька слезиночка гиркою отрутою на душу падае та й на вики

кладъ тамъ заставае, а то й старечи слезы, часомъ, мовъ сонечко весиннее гріють и до вику якъ и молоде счастья споминаються.

Се бѣ то я, якъ кажуть, про заннзы, а ось скоро й воли будуть. Тплькн выбачайте, коли воно не такъ скажется, якъ на души склалося.

Старый я вже, бачъ, ставъ, якъ собака, такъ обѣ старому воно й думается. А у старого яки думки!—Оце бачъ рикъ побродишь, на сонечко боже та на людей добрыхъ та на свить широкий подивисься, — другій рикъ побродишь, може третій; та всежъ таки куды бѣ ты не йшовъ, де бѣ не бувавъ, кого бѣ ни бачивъ, а все тобі думается: чи-то буду ще тутъ колись у друге! чи побачу ще разъ? чи послухаю? Такъ-то воно на свити ведеться.

Охъ, бачу я, самъ бачу, що старый вже ставъ: зъ одного почавъ—на друге звивъ: зъ колиски, бачъ, на домовину. Такъ воно жъ такъ, бачъ, и на свити діеться: те сонечко, що бачило тебе у колисци, побачить и въ домовини. На те божа воля.

Оце якось пишовъ я, старый, стару нудьгу вечирнею порою розвіяти, щобъ ни ты себе, ни люде тебе не бачили: одъ самого себе, сказать бы, та одъ своихъ думокъ де небудь схватись. И въ домовини—думаю собі—ще успію одинъ належатись та самъ собі огиднути.

Отъ и пишовъ собі. Иду та думаю—вже, якъ тамъ кажуть, и «не пидскакую»—десь не до скокнвъ. А люде по улицяхъ якъ бджолы гудуть. Одно бижить Зембрихъ послухати, друге на ту Сару Бернадъ билетъ достати, мовъ

ключи у царство небесне, трете—само не зна куды воно бжжть, ажъ очи горять. А я иду, старый, та все думаю: се, бачъ, уси, якъ и я, зайвий, до своєї домовини бжжть—не оглядаються. И слава Богу, що не оглядаються.

Оце такъ иду соби, иду, а за мною слидкомъ и думки мои йдуть.

«Аще возьму крилѣ мои рано»—миркую соби изъ святаго письма—и полечу», такъ и вони жъ, гаспидьски, полетять за мною. Отъ обридли!

— Господинъ, берегитесь!

Оттака ловись!—Озираюсь кругомъ. Де се я?—Уся улица загачена каретами, та пролетками. Громомъ гремлять колеса.

Брязкає зализо мовъ кайданы зо всієї Сибіри. Иржуть кони, нібы тобі табунь роспущено. Святяться міднимъ свитомъ голови людськи на коняхъ, мовъ на кожну голову по каганцю поставлено. Москалі свують якъ опечени. Изъ каретъ люде сыплють мовъ изъ рукава, та все спишать кудысь наче у церкву.

— Що се таке, служба? пытаю москалника.

— Проходите, господинъ, проходите! озивається другий, що на кони.

— Я не тебе, кажу, пытаю. — А ты, кажу, сердце, розмовляй лучше изъ своимъ конемъ: — онъ винъ якій у тебе умненькій кося и не топче мене, старого.

Ажъ одскочивъ, а ничого не сказавъ: бачить — сива борода — Богъ его знає, що воно таке. Коли чую:

— Концертъ Пабло-де-Сарасате, любенько озивається до мене околочный, побачивши мою сивеньку бороду.

— Послѣдній! прощобетала надъ ухомъ, мовъ соловейко, якась дивчинка, а може—то й пани молоденька, скачучи козочкою зъ кареты.

«Послѣдній! — Та для мене, вже думаю, — усе, що теперъ бачуть мои стары очи, усе, що старе вухо чує, — усе те для мене теперъ, бачь, послѣдне.... Піду — думаю — за козочкою и я, послухаю у послѣдне.

И пишовъ. Куди козы — туды й вовкъ.

Нема, мабуть, и у цілому свити такои церкви, де бь молилось стильки народу, скільки було его тамъ, куды я зайшовъ за своєю кизкою.

Увійшовъ, а все думаю про свое. Иду дальшь, туды де люде сидять.

Отъ и я, старый, тутъ, мижь ними. Вони начебъ то й не говорятъ, а кругомъ така луна йде, таке гуде, якъ ото часомъ бува витеръ у лиси.

А дали усе стихло. Ждуть кого-сь. И я жду.

Коли разомъ якъ захопають въ долони, якъ залящать, якъ заплещуть, та не одна и не дви и не три тысячи рукъ, — такъ що, здавалось, наче бь то—стины рушаться одъ такого плеску. Мени ажъ сумно стало.

«Кому, думаю соби—плещуть?—чому люде радуються! — Чи не Христось, часомъ, воскресъ? — чи не Богородицю вздрили? — Або, може, чи не воскресла правда та чи не побидила щипру неправду, що «увесь свить зажерла», якъ спивавъ колись «Остапъ Вересай».

Татъ ни — выходитъ якій-сь чоловічокъ — голова не розчесана, довге волосся мовъ у дяка молодого не заплетене, — выходитъ и низенько вклоняється.

А вони плещуть руками ще гиршъ, плещуть мовъ не самовити, а воно зновъ кланяється все нижче та нижче, а довге волосся такъ и падає ему патлами на широкого та крутого ягъ у вола лоба.

— Се Рубинштейнъ, кажуть. — «Добре — думаю — послушаю, що воно таке».

А плеску й гомину и кинця, здається, не буде. «Отъ дурни», думаю.

А дали усе й замовкло. Тихо, тихо кругомъ. Нихто й не дыше—ждуть.

Боли стукнула паличка, підпялась угору. Отъ пискнула одна скрипочка, друга, мовъ хвори кошенята, а тамъ третя, четверта, та все угору, вгору. Щось заревло, загуло, заголосило — гудуть и плачуть може сотни скрипокъ та гусель та бандуръ. Завивъ звирюкою витерь, загремивъ гримъ мовъ просто зъ неба.

Де се я? чи то у чистому поли, чи то у синему мори? Се вже, бачъ, не скрипки ревать та плачуть, а реве витерь, реве й плаче море....

Се козаки у Чорному мори погибають.... На святому неби уси звизды потьмарило, половина мисяца у хмару уступило, изо дна моря сильно хвиля вставає, судна козацьки розбиває....

Здається мени, що и я у мори, що кругомъ мене вода зелена та чорна, а витерь свистить у кожну тоби снасть ягъ скажений....

Чути мени, ягъ люде десь погибають.... А плачу, Боже мій, спяльки!

Отъ-отъ чути — щось тихесенько та жалбно спиває,

наче голосомъ плаче, а витерь той голосъ разноситъ по морю. — Що спивають?

Та вже жъ не що друге якъ «со святыми упокой»! — бо звисно, погибаемо у мори безъ сповиди святои....

Такъ ни-жъ, Богъ миловавъ, — не погибли.

А дали тихше та тихше. Скоро й витерь замовкъ, не чути ни «со святыми упокой», ни плачу не чути. А мы все таки носимось ще по морю — тильки вода кругомъ та небо безкрае синіе.

Я таки, сказати правду, усе тутъ забувъ — и те, де я, и те, що зо мною, и мои думки невесели, и лита давни, молодіи — усе забувъ, усе одійшло кудысь то далеко-далеко. Наче-бъ то й горенько мое заснуло у синему мори мовъ та сповита та заколихана дитина.

«Браво! браво»! заревило кругомъ.

Я наче-бъ-то прокинувся и сердце мое прокинулось. Що за нечиста мати! — Тысячи рукъ плещуть, а люде гукають якъ дяки на велик-день. — «Чи не воскресъ справди Христось»? думаю.

«Ни — се правда воскресла: — давно тебе, — думаю, — бабусе, не бачили»....

«Може теперь у мене й на серци полегшае и про домовину трохи забуду».

«Сарасате, Сарасате»! мовъ витерь по высокій трави, гоминь прокотився.

А тутъ якъ загримостить гримъ, такий гримъ, наче-бъ то саме небо реверзалось.

Коли — дигаюсь — выйшло щось маленьке соби, чор-

нявеньке якъ цыганча — низенько всклоняється, очици блещать.

«Оце-жъ то воно — думая: — отъ чудне!» — А воно й скрипочку у ручкахъ держить.

А гримъ все росте й росте, якъ отъ бува у горобину ничъ, мовъ люде руками своими небо розверзають.

И я наче здуривъ. «Правда — думая соби: се бачъ надъ божими избранниками сама твердь небесна розверзається, бо вони на землю правду зъ неба зводять, и надъ ними небо славу гремитъ».

«Грими жъ, славо!»... Здуривъ и есть.... «Надъ кимъ же тобі й гремити, якъ не надъ ними? Вони, бачъ, хочъ на часину — на другу дають людямъ забутись — забути — думы погави и усяку нечисть».

А се, трохи згодя, й переставъ гримъ. Тоди заговорила скрипочка: — се, бачъ, воно, те маленьке, чорнявеньке цыганча зограло. И якъ же жъ — бисове заграло!

Що, Господи! — чи то по струнахъ смычкомъ ходитъ, чи то у васъ сердце пидъ тимъ смычкомъ плаче. И той плачь, сдається, до самого неба иде, а за нимъ и вся душа ваша, якъ дитина за матирью, тягнеться.

— О, божественно! божественно! Хто-сь тихесенько шепче.

— Какая діавольская, потрясающая чистота звука!

— Да, изумительно, изумительно! — Только — души нѣтъ.

Души нема! — Оттакои! — Та де жъ ему тїей души узяти, коли винъ їи вырвавъ изъ себе зъ серцемъ и выкинувъ туды пидъ самисиньки струны, у тую — скры-

почку — и отъ вона тамъ плаче, рветься на волю до синего неба. Отъ я їи такъ чую тую душу — онъ мечеться вона тамъ у пустому дереву, наче у домовини и мовъ розирвати їи хоче.

Души нема! А вы сами слушайте душою, а не ушима.

— О! вотъ и душа сказалась, — хто-сь шепче, важко зитхаючи.

Ну — думаю — донявъ до живыхъ печинокъ. — Сказалась! — А хто їи знае тую душу — може вона плаче по своій рідній сторони, що лежить тамъ далеко за синими горами пидъ голубымъ небомъ Андалузїи уся уквичана цвитомъ лимону та кипарисомъ. Далеко занесла тую душу слава одъ милого краю — ото по ему жъ и плаче вона живую струною, его згадуе.

Згадавъ и я де що — бодай не згадувати! — И у мене пидъ саме горло клубкомъ пидступили слезы, и я бъ може, часомъ, и заплакавъ, коли бъ не соромъ передъ людьми.

Такъ я жъ таки, бачъ, дома й заплакавъ. Якъ се воно сталося, я й самъ не знаю. Сказано бо:

У всякого свое лихо—
И въ мене не тихо.

Та тильки тоди я й побачивъ свои слезы, якъ вони закапали на яку-сь бумагу на столи. А я сидивъ соби, звичайно, коло стола, зхиливши голову на руки. Боли зиркъ — ажъ усю «бабу Параску» та и «Палажку», бачъ «Соловьишу» слезами закапавъ. Таке лихо! зъ вечора ще, бачъ, щобъ трохи нудьгу розигнати, узявъ я Нечуя та й ставъ читати про те, якъ «не можно баби Парасци

на сели вдержатись»: — посміюсь собі — думаю — то може часомъ и на серци полегшае. Та такъ, на лихо, и оставивъ книгу на столи.

Дивлюсь, ажъ усе тобі закапано — и якъ та капосна баба Палажка Соловьяха доняла бидну Параску до живыхъ печинокъ и якъ вона въ Парасчину ризу своимъ серпомъ шо день уривується та полукишки Парасчиного жита на свою ризу ставить — такъ усе тобі слезами и заливъ.

Та тильки жъ и диво! — Жаль мени стало бидноу Параски. Де то вона — думаю собі — небога, бидкається теперъ зъ своимъ чоловікомъ Омелькомъ, шо на лихо вдався такий гнучкий якъ батигъ изъ клочья. Може десь на Кубаньскихъ степахъ свою сиритьску долю бидна проклинае. А все-то та капосна баба Палажка Соловьяха: отъ уже истинно, шо попова сучка.

А всежъ таки на серци у мене ниби яось-то легше та теплице стало — звычайно зъ того, шо трохи поплакавъ. И все жъ, бачъ, сему виною оттой маленькій да чорнявенькій чоловічокъ, та его скрыпочка маленька. Де то винъ теперъ грае — думаю: — може его бидна душа и теперъ плачеться. А може сидить, якъ оце и я, та споминае свою сторону зелену та теплу. А якъ у насъ, бачъ, тутъ тагъ холодно, та непривитно. Витеръ такъ и гуде мовъ до мене гритись проситья.

Оце миркую такъ съ собою у ночи надъ бабою Параскою, та надъ Сарасатою, коли якъ загуде шо-сь у комини, а дали й кашлянуло. Що за причина?

Коли зиргъ — ажъ хто-сь стоить проти мене у две-

ряхъ и дивиться на мене. Що за нечиста мати! Бому бѣ то се таки бути? — думаю: у мене двери на ключъ замкнуты. Хйба, може, тее... якъ его—невыволью.... Бо-дай ему трясця!... У саму глупу ничъ вештаються та людямъ спать не дають....

— Хто тамъ? пытаю: — се вы, швейцаръ? —

— Ни, каже, паночку: — се я — хйба не пизнаете?

У мене и волосся на голови встало: — чи не зъ того свиту, думаю.

— Та хто вы! пытаю вже не своимъ голосомъ.

— Та Остапъ же жъ Вересай, паночку, коли не забули.

— Вересай! — такъ якъ же-жъ вы сюды попали, дидушка?

— Та выжъ мене, паночку, згадували, якъ того Сарасату слухали — отъ я и прийшовъ до васъ: може про «Правду» прослухаете, чи часомъ про «Дворяночку», або що.

Я потеръ соби лоба — думаю: чи не сплю часомъ; такъ ни — не сплю: ось тутъ и баба Параска лежить передо мною на столи уся закапана.

Я до его. Такъ и есть — Остапъ Вересай, стоить та на мене й дивиться, та вже не слипий, а видющій, и очи ему таки жъ чорны, та блискучи якъ у того Сарасаты.

И бандура ему на плечи начеплена, и свита его, и голясь.

— Ну, сидайте, вaju, — дидушка, — гостемъ будете.

«Отъ — думаю — причина: зроду — вику сего не бувало, щобъ люде скрызъ двери проходили».

Ни, бачъ, — проходили. И згадалось мени що-сь дуже, дуже давне.... «Вниде дверемъ затвореннымъ»....

Такъ-такъ, думаю соби: у Господа усе возможно.... И я самъ тамъ недавно бувъ, де се чудо сотворивъ Господь.

— Ягъ же вы, пытаю, — дидушка, попали сюды до мене?

— Та я, каже, паночку, зъ вами жъ тамъ бувъ у тому собраніи у дворянському и зъ вами жъ таки того Сарасату слухавъ.

— Диво, та й тильки!

— А ягъ вы, — допытуюсь, сюды, бачъ, зъ Украины попали?

— Такъ мы, каже, у трехъ, паночку, приихали сюды: я, та Вакула коваль, та Юраско Хмелниченко.

— Отъ - тоби й на! знаю я, якій у Вагулы кинь. А про Хмельниченка Юраску я й байдуже:—бреше, думаю, старый.

— Ну, сидайте, кажу.

— Спасиби, паночку, за ласку — посидю.

Отце винъ соби сивъ оттакъ проти мене, а отце я.

Сидимо й дивимось одинъ на другого. А винъ й каже:

— А чи не буде у васъ, часомъ, паночку, де-чого горяченького?

— Буде, кажу.

— Холодненько щось — душу-бъ попарити.

Я й давъ ему абсенту. Выпивъ винъ цилый стаканъ — такъ и всыпавъ у саме горло и хочъ-бы скривився, а тильки крехнувъ.

— Добра жъ у васъ горилка, каже: — видъ такой й старе сердце заграе.

— Се, кажу, католицьки ченци выдумали таку.

— Розумни ченци, каже: — нашимъ до ихъ якъ кучо-
тому до зайця.

Помовчали трохи.

— А що у васъ очи красни? пытає.

— Такъ мабуть щось, кажу.

— А чи вы часомъ не плакали?

— Та здається, сплакнувъ таки трохи — нигде гриха
дити.

— Знаю... вы й тоди трошки сплакнули, якъ я спивавъ про «Правду» у тому географицькому обществи, де панивъ багато було. Я бачивъ, якъ вы плакали, хоча й ховались за Пыпина чи то за Ореста Миллера.

— Та вы-жъ тоди, кажу, дидушка, слипи були—не
видющи. Якъ же-жъ се вы стали зрячимъ?

— Ни, каже, паночку, — я й тоди бувъ зрячимъ,
хочай слипый: — такъ воно мени одъ Бога положено.
Я й безъ очей усе бачу: — и сонечко ясне, и травку
зелененьку, и синю твердь небесну. А вже-жъ бачъ ни
на що я такій не видющій якъ часомъ на слезы — за-
разъ побачу ихъ.

Я й задумавсь. Зъ роду зо мною ничего такого не
було. «Ну — думаю — се може пилса Іерусалима: — про-
зривъ, якъ той слипець».

Сидимо такъ, а Вересай легенько такось перебира паль-
цями струны своєї бандуры, та и самъ на-чєбъ-то щось
давнє згадує.

А дали бандура тихесенько — тихесенько мовъ сло-
вами заговорила, та таке щось жалибне, таке щире, сер-

дешне, що здавалось, начебъ то не струны говорили, а жива душа и въ тій души—такъ и чудось—якъ слезы накипаи.

А! та се-жъ вона, се та сама писня, що я чувъ вже не одинъ разъ.

Та вона-жъ — отъ заговорила:

Та нема въ свити правды — правды не зиськати!

— Э! ни! — думаю собі — не правда, старче! — Я иі самъ бачивъ, сю правду, недавно — бачивъ, якъ розверзлось небо, якъ люде плескали у долонн, а правда спускалась зъ неба. То иі низводили на землю нѣбранники Божи, я самъ иі бачивъ — вона й свить и тепло проишла въ мое сердце.... Брешешъ, старику!»

А випъ допикае мене голосомъ та словами:

Уже теперъ правда — правда помирае,
А щира неправда весь свить пожирае.
Уже теперъ правда — правда вже померла,
А щира неправда увесь свить зажерла!

Слухаю я оце — а гаспидьськи слезы капъ — капъ — капъ, та на бороду, а зъ бороды на календарь пана Гатцука (мы сидиши вже коло другого стола и на столи лежавъ замисть бабы Параски — Гатцукъ).

— Плачте, плачте, наночку, каже дидъ.

— Та ну тебе, диду, — грай, не дивись на мене!

— Добре — плачте, а я гратиму.

И зновъ тренька, мовъ душу пальцями перебирае.

Плачуть вони жъ, плачуть, не можуть пробутти,
Своеи ридной матеря забути.
Орлице мати! Дежъ намъ тебе взяти?
Тебе ни купити, а ни заслужити,
Увесь свить исходити, правды не зоцтити....

4*

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN

— Попова сучко! попова сучко! на — цюцю! цюцю! — попова сучко!

— О, бодай тобі, скажена, твоимъ языкомъ подавитись! Ось же тобі, капосна! Ось тобі! — на тобі! — нна!

Я й не стямивсь. Що се таке! — Дивлюсь, ажъ то саме передъ нами баба Параска зъ бабою Палажкою Соловьиною, позбивавши очипки, вчепилися одна до другої у косы, та такъ колесомъ и крутяться по паркету.

— Ось тобі! — на тобі!

— Оце тобі правда! Оце тобі сучка!

Що за нечиста мати! — думаю собі: — видкиля вони взялись?

Коли дивлюсь — ажъ тутъ и Омелько. Ягъ ухопить обохъ ихъ за косы, та такъ и повизъ за двери, мовъ два спопи жита. За дверима ажъ загуло.

Хотя бъ то мы мали ангельскіи крыла,
То бъ мы полетили да тебе бъ увидили;
Бо вже koniecъ вику уже приближився,
Хочъ ридного брата теперь стережися.

— Грай, диду, грай! — До кинця вику ще далеко — ще наплачемось.

Що за капость така! — Упъять одчинились двери.

— Господинъ Хмельницкій васъ спрашивають.

Дивлюсь — вь дверяхъ стоить швейцаръ.

— «Якій — думаю — Хмельницкій? — Я тилько одного Хмельницкого и знаю, що бувъ у насъ директоромъ департамента.... Хиба винъ?» Такъ чого ему до мене?

— Какой Хмельницкій? питаю.

— Не могу знать-сь: — оченно даже старый изъ себя.

— Просите.

— Та се-жь, кажу, Юраско Хмельниченко, говорить Вересай: — мы-жь, бачь, зь нимъ були у дворянському собраніи.

— Якій Юраско? питаю.

— Та той же, паночку, — Богданивъ сынъ, що гетьманомъ колись бувъ въ тогочасній Украини, а потімъ въ ченци пишовъ.

— Тю на тебе, диду! кажу: — таджежь давно винъ вмеръ.

— Вмеръ то вмеръ, пане, та его земля, бачь, не пріймае, бо винъ знявъ зь себе чернечу рясу та й потурчився, продавъ свою душу й Украинцу. Такъ отъ теперъ и товчеться по свиту, якъ Марко по пеклу.

Коли дивлюсь, ажъ въ дверяхъ стоить дидусь, та такий старый, такий старый, що я й сказати не вмю. На голови ему хочъ бы волосиночка — усе витромъ рознесло по свиту; очи ему позападали, и мовъ дви искорки свитяться по пидъ сивыми, повислыми бровами; худе та зморщене лице наче мохомъ поросло та золою уккрылося; а ноги — що Господи! — не те, що пидтоптались, а стоптани ажъ пидъ самисиньки коліна: — такъ и ходить на вккляшпахъ, а те, що було нижче колінъ — такъ те все повоставалось по тернахъ, та по байракахъ, та по битыхъ шляхахъ, де винъ, небога, вештається не одинъ рикъ и не сотню. Гетьманською булавою пидперається, а за плечима ему торба старчача.

Коли чую — запекліи уста его щось тихенько шепчуть, а въ глыбоко запалыхъ очахъ стоять слезы, якъ заморожени крапли воды, стоять, а не капають. Прислухуюсь.

— Охъ, тяжка моя доля, тяжка, батечки вы мои! Чи мене маленького мати прокляла — у колисци колихала — не пильни спивала, але мою долю проклинала, не молокомъ годувала, а отруты давала? — Чи мене у проклятій домовини поховано, проклятою турецькою землею мени очи засыпано, що земля й пекло мене не приймають? Ни у пекли, ни у раи нема мени мисця: до ляхивъ приїду — ляхи мене гонять, схизматикомъ называють; до своихъ пристану — свои мене цураються; миждь турокъ пиду — турки мене проклинають. Де жъ мени дитись, батечки мои? Кто дасть мени порадоныку? — Хочъ бы поплакати, може бъ легше стало; такъ слезы не капають — важки якъ свинець, а не капають. Може ты, Остапе, твоею бандурою мои слезы чи не розтопишь? — А той — чорнявенькій — не розтопивъ.... О, тяжка моя доля! Тяжка доля того, хто своєю матери — родини одцурався.

«Ни, думаю собі, се не такъ: — се сонъ мени такий приснився — и Вересай, и баба Параска, и Юраско Хмельниченко — все це сонъ... Треба проснутись».

И я прокинувся.

«Такъ — се бувъ сонъ», думаю собі; «а може й не сонъ: — може й те, що було сномъ, було не сонъ, а може й те, що оце вчора я слухавъ — Сарасате и те що було давно колить, и те, якъ я малыми ногами бигавъ по земли, де родила мене та чорноока и чорнокоса мати, що пестувала мене у себе на коліняхъ и «мизничкомъ» своимъ называла, и те, якъ оце вже старыми ногами я до своєї могилы зближаюсь, — все це сонъ —

и те що було моїмъ щастемъ, и те що мени здавалось горемъ, все сонъ. Може й смерть — буде сномъ, якъ и вся жизнь — сонъ безпробудный.

Не знаю, нічого не знаю. Чи сонъ, чи не сонъ, чи живий я, чи мертвий: може се я, старий, лежу у могилы и сны бачу мертвий.

«Ни — не мертвий я и не старий ще, а молоденькій. Отъ диво! А мени бачилось — се певне бувъ сонъ — бачилось мени, що я вже, бачъ, давно-давно старий, та сивий, и кучерява голова моя посивила, и кучерявий чорный волосъ витромъ розвіяло, и борода моя сива стала, якъ у того старця сліпого, що у неділю, коло нашої данилівської церкви про Лазаря співавъ... Такъ ни, я ще, хвалити Бога — молодий — молоде хлопья — оце прихавъ до дому на вакації... Чому жъ мене ніхто не зустрічає? А, знаю, знаю! Мати вмерла — та чорноока и чорнокоса вмерла: — я прихавъ до неї изъ гимназії, я їй мизинчикъ, а вона вже не виглядає мене зъ далекої дороги, вона глядить на мене зъ домовини. А ще й не стара: чорне волосся, що я такъ любивъ малимъ розпускать, де не де тильки сивою павутиною понялось, а добри чорні очі не дивляться вже на мене — ни на кого не дивляться... Чи Боже жъ мій! якъ я плававъ! хіба жъ стари такъ плачуть!»

А — згадавъ... мени все щось оце згадується Байронъ — велика душа, и его сонъ — о, якій сонъ! Бодай его нікому не бачити, бо то бувъ не сонъ, якъ и мій оце...

Жизнь наша двойственна (рассказу винъ свій сонъ):

свой міръ имѣть сонъ,
И этотъ міръ—граница между тьмъ,
Что должно мы зовежь существованьемъ,
И смертью; свой міръ имѣть сонъ—
Обширный міръ дѣйствительности дикой;
Встающія въ немъ грѣзы дышуть, плачуть,
Блаженствуютъ и мучатся; онъ
На бодрый духъ кладутъ свои оковы,
Снимаютъ гнетъ съ недремлющихъ заботъ,
Двоятъ намъ жизнь и дѣлаются частью
И насъ самихъ, и нашихъ всежь часовъ.
Какъ вѣчности глашатаевъ, какъ духи
Прощедшаго проносятся онъ,
О будущемъ вѣщая какъ сивиллы.
У нихъ въ рукахъ блаженство и печаль,
Онъ изъ насъ все дѣлаютъ, что только
Угодно имъ, и устрашаютъ насъ
Видѣньями временъ давно минувшихъ.
Но этотъ міръ—дѣйствительный-ли міръ!
Не тѣнь-ли онъ былого? Эти грѣзы
Созданія-ли духа, или нѣтъ?
Нашъ духъ творить дѣла и поселяетъ
Въ планетахъ онъ такіа существа,
Прекраснѣе какихъ и не бывало,
И придаетъ—дыханіе тѣламъ,
Переживать способнымъ все плотское.
Хотѣлъ-бы я опять къ себѣ призвать,
Видѣніе, которое явилось
Мнѣ разъ одинъ,—быть можетъ и во снѣ...

Такъ—се правда — велика правда—и мени разъ ко-
лись явилось такое видѣніе: такъ може й то бувъ сонъ.
Я и теперь часомъ зову его и воно приходитъ до мене
далеко за пивничъ. А прокинусь—его нема: може его й
не було.

Боли дивлюсь — ажъ я зновъ старій, и не дома, а на Украини, на высокій могилѣ пидъ Каневымъ, а пидо мною Днipro, и сидить коло мене на могилѣ той же Вересай зъ бандурою, та той же Юраско зъ булавою, та торбою старчачею. Яка даль розкинулась передъ нами. Такои дали ни Куинджи, ни Верещагинъ не намалюють...

— А, матери его сто копанокъ! загуло щось коло мене. Що се таке?—озираюсь—никого не бачу. Кому-бъ се гукати? А воно удруге:

— Та й довго жъ я спавъ! Чи не пьяный часомъ бувъ, матери его сто копанокъ!

— Хто се такий, пытаю.

— Та се жъ Тарасъ, каже Вересай.

— Що ты, кажу, диду, мелешъ? А джежъ Тарасъ давно вже вмеръ, мы жъ на его могли и сидимо.

— Ни, каже Юраско: винъ не вмеръ, та й не вмере николи, якъ и я жъ.

— Тю, на тебе, дурный гетьмане! сміється голосъ изъ могилѣ:—щожъ, сто копанокъ тобі чортивъ, хпба й мене якъ и тебе земля не прийме!

— Не тебе, пане Тарасе, каже, а твою славу земля не прийме:—твоя слава не вмере, не поляже.

— Э, матери его сто копанокъ! що слава! а отъ самому бъ то не хотилось у земли лежати—все хотилось бы глядити на Украинну, та хочъ чайкою литати надъ нею, та кигикати, та де коли пляшечку, другу зъ добрымъ чоловикомъ выглюкати, якъ отто мы волись зъ

Якушкинымъ, нехай царстvue—у пана Микола на остро-
ви клюкалн. А то слава! казавъ, бачъ, я колись:

Якъ умру, то поховайте
Мене на могили
Середъ степу широкого
На Вранни милій,
Щобъ ланы широкополи
И Днипро, и кручи
Було видно, було чути,
Якъ реве ревучій,
Якъ понесе зъ Украины
У синее море
Кровъ пагану... отгоди я
И степы, и горы,
Й Днипръ покину, и долину
До самого Бога
Молятся... а до того...

— Э, маттери его сто копанокъ! А ну-бо, Вересаю,
заграй де що, да таке, щобъ до слізъ дошкулило.

И Вересай загравъ. И Боже жъ мій милостивый!
Що то була за пнсна, хочъ кобзарь не проспнвавъ изъ
ней ни однисинького слова, а мы сами все знали, про
що казала его бандура.

Тарасъ и Юраско — и Тарасъ теперъ вже сидивъ зъ
нами,—сидили та тыльки головами тихенько хптали.

— Оце козакн у турецькій неволи плачуть, стиха
Юраско промовляе: я самъ колись ци слезы чувъ, якъ
у Едикули сидивъ та на море поглядавъ.

— А се орды сизокрыльци надъ степами литають,
козацького билого тила шугають, каже Тарасъ.—А се
степова могила зъ витромъ розмовляе... Бють пороги—

мисяць зходить якъ и перше зходивъ... Все пройшло, сто копанюкъ!

— Все, все, каже Юраско: одна правда зосталася.

— А се чуешь, гетьмане, що бандура каже?

— Чую и бачу, Тарасе: то я, зъ татарами Украину кровью поливаю... О, проклятый! проклятый!

— Годи вже бо—не лайся, та слухай... Бачишь?

— Бачу—руину.

— Яку? Ту, що панъ Микола, зъ котрымъ мы колись московську кашу или, написавъ?

— Та вона жъ.

— А що то винъ, Микола,—чи живый ще — дряпае каламарежъ, чи вже давно дуба давъ!

— Ни ще—хвалити Бога—живенькій, каже Вересай: я недавно у его въ Дидовцяхъ добру горилку пивъ.

— Въ якихъ Дидовцяхъ?

— Та у его жъ жинки — у Кисилихи... Така добра пани—отъ пани!

— Хиба жъ Микола одружився?

— Та одружився жъ—зъ своею невестою... Вона жъ его невеста зъ роду була...

— Ахъ, матери его сто копанюкъ!—А мени такъ и не довелось бути у его бояриномъ на весельи...

Що се таке!—Хто се лається?

Боли дивимось, ажъ пидъ самою могилою, де мы сидимо, якись баби лаються, та такъ одна до другою и лнзуть въ вичи осою.

— О, капосна! кричить одна: о бодай твое порося

вовки зъили, бодай ты вечора не диждалася, якъ твій пидсвинокъ поввъ мою цыбулю.

— А бій тебе божа сила, Иродова баба! голосить друга: де-жъ се видано на свити, щобъ свини цыбулю или! Та я-жъ тебе!

— Ой люта-жъ я, люта! Не пидступаай, бо голову провалю кочергою!

Коли якъ загуде щось, якъ зареве, та такъ глухо, начебъ то зъ глубокои могилы хто голосъ подае. Хто се такий? Се жъ бачъ уже не Тарасивъ голосъ—се щось друге. Хтожъ се стогне—реве мовъ задавлене?

Дивлюсь — коло мене вже никого и ничего нема: ни Тараса, ни Вересая, ни високои могилы надъ Днипромъ, ни блакитного неба надо мною, ни синен воды Днипровои пидо мною—усе зникло и пропало.

И одинъ, я у себе дома—на постили лежу. Або може се я теперь уже мертвый, а то все було сонъ. Темно, хочъ у воко стрель, тильки на стини передо мною, або може се въ могильному склепи простяглася билимъ рядномъ свиту полоса, та на стини—тежъ биле рядно колыхається, мовъ живе. Чи не зъ того свиту се?

Ни—я не мертвый. Я догадуюсь, що зъ улици свить одъ лихтаривъ колыхається—знаю я его.

Тильки теперь я догадався, що то все, що я бачивъ, було сонъ. Щожъ се гуде такъ жалбно? Се не чоловік и не витерь. А! знаю—се гуде нова писня—городська; не та, яку сливавъ Вересай. Се заводська писня кличе людей до роботы: кожну тоби ничъ я ии слухаю—бодай николи не слухати! Стара писня починалась було на

селян зъ вечора, улицею, дивчачими та парубоцькими голосами, и спивалась та писня до нової зорі, и переставала якъ и соловейко въ лузі перестававъ щебетати. А ся писня—городська—заводиться не дивчачими и не порубоцькими голосами, а парою, паромъ, машиною. Ще люде сплять, а парова писня уже загула, завывла, мовъ голодний звірь у лиси, та все мовъ выгукую: «годи вамъ лежати, голодни и холодни,—ще въ домовини лежати очидне. Вставайте та йдѣть на мене робити, щобъ зъ голоду не вмерли. Годи вже вамъ своихъ старыхъ писень спивати — слухайте мою, нову, парову, а вашій старій писни нехай легенько згадається».

Та се жъ то на лихо й правда. Помирає стара писня, та писня, що оце спивавъ Вересай на Тарасовій могилі.

На те Божа воля!—Тильки жъ въ его, въ Вересаївій бандури вона ще й заховалась, мовъ душа України, и часомъ тихо сумує, та голосно плаче. Тильки жъ вона, ся стара писня, й зосталась на споминъ — на вичную и безсмертную память України, що лежить у глибокій могилі: свои украиньски тесли — Максимовичъ, Метлинський, Костомаровъ, Кулишъ, Антоновичъ, Драгомановъ и други збудовали покійници широку-широку домовину въ своихъ зборникахъ, и буде вона лежать у тій труні до судного часу.

А тимъ часомъ, пидъ голосъ парової музики буде спиватись на Украпчи нова писня:

При данилуци стояла,
Калину ламала.

Або:

Жукъ у глини, Харько пьяный,
Выражаечко моя!

Або ще й така:

Повивъ Катю у садочокъ,
Вдаривъ Катю у височикъ.

Або й ще краца:

Развеселая та деревня, въ которой я рождена,
Разпрекрасная та дивчонка, которая любовь зна...

Оттакъ, бачъ, лежу соби у постили, да миркую соби,
бо звичайно я одинъ якъ перстъ, то й выходить:

Постиль била, стина нима,
Ни зъ кимъ розмовляти...

Хиба зъ витромъ, шо въ комини гуде... Та й тамъ
парова глотка все гуде... Та не гуди жъ, бисова глотко,
не реви, залозна пелько! Дай мени зновъ почити—сномъ
забутись—то може я зновъ и стару писню почую, може
й Украину побачу. Такъ ни, не йде сонъ: я, мабу дъ,
упяты загубивъ его десь—чи то по сей бигъ Невы,
чи то на тимъ боци...

На тимъ боци у толоци козаць траву косить,
На сямъ боци на берези дивчина голосить...

Хто-жъ се спива? Де се? А може я зновъ сплю и
сонъ бачу. Ни, не сплю: се правда, шо я бачу... Охъ,
якъ пече сонце, Господи! Лежу я у степу, у мертвій пу-
стыни. А надо мною, надъ самою головою стоить сонце,
та таке гаряче, таке гаряче, шо здається мени и кровь
мою высушило, и тило мое у гарячій камень обернуло.
Боже милостивый! хочъ бы кропля воды, хочъ-бы хма-
рочка на проклятому неби! А пустыни и кинця-краю не

видно: тильки далеко-далеко десь мовь очереть мріють високи пальмы, та де не де мовь довгошіи лебеди бродять верблюды, а мене ниhto не бачить, ниhto не знае якъ я тутъ отъ жару у мертвій пустынѣ погибаю. Хочу крикнуть — голосу нема — голосъ высушило сонце, якъ высушило и кровъ мою и сердце.

Де жъ се я? А, згадавъ... Се я у писчаній Сахари— онъ-онъ далеко мріють пирамиды, а я тутъ одинъ погибаю: Господи, хтожъ перенесе мене за сини моря, туды далеко-далеко—

У міръ хрещений,
У край веселый,
На тихи воды,
На ясни зорь...

Хочъ-бы галочка чорненька пролетѣла надо мною, то я бь изъ нею поклонъ пославъ до ридного краю: «ой, полети, галко! ой, полети, чорна!..»

Ой, батечки! та се жъ я самъ полетивъ чорною галкою, та такъ високо, такъ високо, що пидо мною увесь Египеть, мовъ левада зелена, пальмами, та кактусами, та сикоморами, мовъ вербами та налиною засажена, и жовтый Нилъ пидо мною простягся, полискуючись на сонци, мовъ сира гадюка мижъ очеретами, а пирамиды здаються такими маленькими, наче могилки степови.

Прощай, земле Египетська!—Пидо мною вже синє море, глибоке, та безкрає, а мене все несуть, все несуть мои наче-бъ то крылати ноги... Чому жъ оце я ранше думаю соби, не литавъ, коли, бачъ, такъ легенько по-

сять мене невидими крыла? Чого жь менн тоди моря боятись, коли я мовь галочка чорненька надь нимь летаю!

Господи! хто жь се въ мори погибает? Та се жь потопает той пароходь, що я на ему пхавь. Бидный! оть налитае на его хвиля — бурунь, не хвиля, а цила гора водяна... Оть покрые его горою, оть-оть поховае въ зеленій пучини. Пурнувъ якъ уточка — все пропало, и слиду не стало.

А мене все несуть невидими крыла, все несуть мовь сухій листь у осени. Онъ и земля показалася. Чи сежь та земля христіанська, де «тихіи воды», де «ясніи зорри», де «міръ хрещеный», та «край веселый» зь вербами зелененькими, зь хатинками биленькими?

Ни—то не вербы зелени, не хатки биленьки, не вишневи садочки: се пидо мною земля турецька и вира бурсурменьска—не вербы зелененьки, а пальмы высоки, та кактусы лахмати, та цили гаи олеандривъ та тамариндивъ. А дали горы—горы, усе горы та таки голи, якъ черепи мертвецьки. А якій се городъ мижь сими страшными горами? Чи виць живый, чи тежь мертвый? Почорнилін муры обгорнули его, мовь чорна гадюка. Биліються камяни дахи, кругли мечети, тонки та высоки минарети. Рядомъ, по ребрахъ крутои горы, пасуться козы и темніють тощи маслини. Я вже сижу на гори пидь маслиною и дивлюся на мертвый городъ. Не чуть ни говору людського, ни писень. Ажь зиргъ — летить надь городомъ чорненькая галочка и мовь той сокиль-билозирецъ тихенько квилить—проквиляе:

Несчастный люду! спрота народе!
Куды бжигить винъ?—Де винъ отдыхае?
Ма прыпытень—гвиздо, лисица скоту,
Родину чоловикъ—винъ и труны немае.
Надъ Иорданомъ арабськи верблюды пасуться,
На Сиони—невирии молитвы несуться.

Галочко чорна! Видкиля ты, серце? — Чи зъ ридного
краю? Чи зъ тихого Дону? Чи зъ милон Украйны?
Не чуе, не слуха, а все тильки жалибненько про-
ввиляе:

Гирше лиха Седекiн,
Гирше нижъ Содому
Сталось граду Давыдову
И Господню дому.
Галасъ сюрмы, стонъ побитыхъ,
Брязкотия мечами,
Стугъ таранивъ, дымъ пожарный
Черными смугами...

А! знаю, знаю — се вона погибель Иерусалима споми-
нае и плаче и Израйля урикае словами:

Згадай, згадай, Израйлю,
Якъ передъ тобою
Бидный вязень катованый
Стоявъ сиротою...

Се-бъ то вона про Христа, про его муки... Та пизно
вже—не замолить Израйлю свого гриха великого...

Не молитъся, не благайте,
Не царь вамъ Егова:
Сами его развинчали,
Скинули зъ престола;

Сами его на Кесаря
Римського звиняли:
Служить теперъ тому пану,
Що сами обрали...

Галочко чорна! — Та се-жъ ты, сестро, плачешь?

О бодай тебе! Дивлюсь, ажъ се не проста галка, а Іеремія Галка! Отъ причина! Литає надъ Іерусалимомъ Іеремія Галка и плаче мовъ пророкъ Іеремія. А я слухаю, сидючи на Елеонській гори, мовъ причарований, а слезы на бороду капъ-капъ-капъ!..

— Купецъ! Водку пить! — А гдѣ барыня, барышня? Вячко!

Я й прокинувся. Дивлюсь, ажъ зоря вже займається.

«Ну — думаю собі — добре въ мене отце, якъ бачу, *невры*—якъ москали кажуть—*разулялись*... Ничого робить—треба за «*kali bromatum*» приниматься».

Оттаке-то! А все невры...

1882.

СКАЖИ, МІСЯЧЕНЬКУ!

Сумно мні щось на серці, люде добрі, тагъ сумно, що й сказати не вмю — ні словъ такихъ не знаю, ні голосу такого не маю, щобъ той сумъ мій словами вымовити, чи-то голосомъ выспівати.

Це вже мні мабудь—такъ думаю-або наврочено, або-що; чи то такъ пакъ зъ літами подіялось — одинъ Богъ святий знае. А я, бачъ, самъ не знаю, якъ і сказати, зъ якого кінця почати. А думка въ мене така, що це одъ Бога: певно Его свята воля, Его святу волю й чинити мушу. А все чудно мні, дивно якось.

Одно скажу вамъ. Соловейко, бачъ, по весні щибече; сиза зозуля тежъ пакъ весною кувала та давно й перестала; а чорный воронъ — такъ той і въ осени й зімою криче. А воно сказано; «криче воронъ — недоленьку чуе; щось возакові серденько віщує»....

Такъ оце й я, люде добрі. Соловейкомъ весною не щибатавъ, зозудею у темному лузі не кувавъ, бо соловейкового голосу не мавъ, та й зозудею не привівъ Богъ мні бути, а отъ, якъ прийшла моя осінь, якъ посыпала холодна зіма білымъ снігомъ мою голову буйну, то я й кричу ворономъ. Такъ отъ і здається, нібы то щось

вітає надъ моєю сивою головою, мовъ крылами наді мною легенько повіває та тихо-тихо промовляє: чомъ не кричешъ, старый вороне? Чомъ не згадаешъ, якъ тобі малому мати головку чорняву чесала, та розчісуючи рідні пісьні сплівала та добру навчала? Забувъ матірѣ? Забувъ вербы надъ водою, де, сидючи зъ тобою, вона тобі казала: «будь, сынку, добрый та на все добре прихильный, — то тебе й люде поважатимуть. А оце якъ пойдешъ у чужі люде письму вчитись, то вчись добре — добре й тобі буде. Та тильки матері не забувай. Якъ тобі часомъ тяженько стане, де-бъ ты не бувъ, при якому бъ ділі не стоявъ — згадай оці вербы то й мене, сынку, згадаешъ!»

Згадую, нене, згадую, та й згадувати не перестану. А оце-жъ, бачъ, теперъ, якъ старый вже ставъ та сивый, то часомъ другої й гадки не маю, якъ про ті вербы надъ водою. Коли ще молодшимъ бувъ та коли ще — якъ ото кажуть — молода доля не заплітала у чорні кучері білої куделі, то таки иноді й забувавъ і вербы, й лозы, і высокі тополі, та якось-то і одъ рідної мовы одбився, мовъ той дурный бузімокъ одъ своєї череды. А теперъ часомъ такъ отъ і здається, що отъ-отъ-отъ надъ самою головою, уже сивою й понурою, оттуть у Столярному переулці, такъ-отъ і шумлять вербы й лозы, да такъ шумлять, що ажъ крикнуть хочеться: «ой не шуми, луже, зелений байраче!»

Та й стара мати стала оце щось частенько таки навідуватись до мене: та де вже не стара! вона була не молодша, якъ я оце теперъ, коли ото їй мертві очи закрывали та у домовину клали. Приходить оце вона та такъ

якось-то жалібно на мене дивиться. — Охъ, сынку, сынку! каже: — який же ты вже старый ставъ та сивый, а колись бувъ чорнявенький та веселый.... Чи то вже й ты ставъ.... Десь і вербы ті забудь, що колпесь-то шуміли надъ нами, якъ я тебе малого у тую школу проважала, та на все добре наставляла. Десь і рідну мову забудь у чужій стороні!....

Такъ ні-жъ, не забудь, нічого не забудь, а такъ якось-то обдився трохи, якъ ото одбивається весною та літомъ птиця одъ своєї стаї, а в — осени зновъ пристає до стаї, щобъ укупі летіти до вирія. Такъ оце, бачъ, і моя думка підъ осінь до вирія забажала....

І все мині сниться, чи й просто ввижається давня давнина; се-бъ то я отъ про що.

Поїхали оце мы, старі — Іеремія Галка та я (мы, бачъ, оце теперъ, якъ старі воли половіі, і безъ налпгача усюды парюю ходимо) — поїхали оце мы на великодне свято, у-ночі, до церкви, що бъ послухати, якъ отъ тамъ, бачъ, до Христа дочитуються, щобъ Христось зъ мертвыхъ воскресъ.

Тільки-жъ вибачайте, люде добрі: може вы думаете, що Іеремія Галка давно вже вмеръ і відъ того Галки зостались тільки «Творы» его, що видавъ одинъ добродій у Одесі, та де-небудь у степу могила Галчина зъ вітромъ розмовляє. Тагъ ні-жъ: вінъ, хвалити Бога, ще живесенький. Поповевірявся, зъ неволі, по чужихъ краяхъ, та якъ і я-жъ, на лихо собі, одъ рідної мовы трохи одбився, мовъ той листъ у-осени одъ рідного дерева вітромъ однесло.

Тільки вже-жъ і старый ставъ той Галка, такий ста-

рый, якъ той Бішка Самійло, що п'ятдесятъ чотырі годы бувъ у неволі, а потимъ трохи поживъ і по-волі

Такъ отъ це мы, старі, й поіхали до церкви, та зъ нами жъ поіхало і молоденьке Галинятко — дівчинка така бачъ есть; воно, се дівча — сказать бы — не есть Галчине, а есть те дівча его, Галчиної, паніматки жінки, що милосердный Богъ на старість пославъ ему, сліпому та недужному, замісь поводитаря. Така спасенна душа, удивонька чесна та хорошого роду, та ще й зъ дівчиною. Хороше дівча — добра дитина.

Отъ і поіхали мы, та поіхали не инкуды, а у саму універсітецьку церкву.

Універсітецька церква.... Універсітетъ.... «Яко елень на источники водные» — сказано, бачъ, у святому письмі — такъ оце і думка наша летіла туды, у той універсітетъ, у той духовный вирій. Тамъ, бачъ, я колись, ще молодымъ хлопцемъ, вчився тому добру, про яке колись ще мати, тамъ підъ вербою, міні казала, якъ у далеку дорогу благословляла. Тамъ і Галка Іеремія колись зъ кафедры мовъ той соловейко въ лузі на калині щebetавъ, якъ въ его ще зубы були і голосъ лебедный, а его, якъ і соловейка весною, старе й мале слухало та на все добре навчалось. Та тамъ же-жъ вінъ, якъ той Янъ Усьмошвець, «перявъ славу» у пана Погодина, царство ему небесне....

«Геляндеръ і Варуфорось — то, такъ сказать, быки,
«Объ нихъ вы обобьете напрасно кулаки»....

Такъ, такъ — правду співавъ покійничокъ — нехай царствує!.... Бачъ і досі вчені люде объ ці «быки» не

то кулаками, а головами б'ються, а пань Иловайскій такъ трохи самъ не перекинувсь варягомъ Олегомъ та пана Полетику, мовъ Аскольда і Діра, трохи не забивъ.

— Що, кажу, братіку Іереміечку, — золоті то були роки, якъ вы за варягівъ бились?

— Золоті, каже, золоті: нігде правды діти.

— То була наша весна, кажу.... літечко тепле починалось у насъ на серці....

„Мы созрѣли! Мы созрѣли!

„Самъ Погодинъ намъ сказавъ!

— «Созрѣли».... Та воно може сему ще й брехня... Такъ, панночко, Софія Марковно? Се бъ то я до Галинтяка.

— Такъ.... москалі, каже, отъ вони такъ зрілі — ажъ перезрілі вже; зыряне і авары — тежъ зрілі, бо свое святе пісьмо мають.... а мы, українці — ще зелененькі....

— Оттакоі! А свята правда.... І Ламанскій Евгений тоді казавъ тежъ, що ми ще не созріли....

— То вінъ про всю Россію казавъ.

— Ну, такъ намъ і Богъ велівъ бути не зрілыми...

Отъ мы й у церкві. Стою я та слухаю, якъ до Христа дочитуються.

«Волною морско-о-ю»....

Про що се співають? про Христа? — Э! ні....

Знаю-знаю: — про «гонителя-мучителя»....

Усе співають, усе співають, а я вже й не чую про що, — нічого не чую.

Я десь далеко — не тутъ, а тамъ, де шумлять вербы,
«що вона насадила». — А де-жъ вона? —

Не знаю, не знаю....

А онъ дивлюсь одна свічечка блимає десь, друга,
третья — уся церква запалала свічечками. І у дівчинки,
що передо мною, у біленькій сукні — те жъ свічечка
блима, і само воно, мовъ свічечка, пряме та біленьке.

Кого жъ це мы ховаємо? Кого у домовину споряжаємо?

А! бачу, бачу: онъ того — доброго, тихого....

«Світе тихій!» «Світе!» А мы жъ, темні, сей світъ
загасили.

Сами Его розвінчали,
Скинули зъ престола....

А коло мене вербы шумлять, і тополя — та «тополя»,
про яку ще недавно на Тарасовы рововини такъ гарно
щебетала молоденька українка — оце жъ саме дівча, що
стоїть передо мною у біленькій сукеньці, мовъ свічечка.

А мині все чути, якъ вербы шумлять і голосъ матері
чути: «не забувай матері, сыну».

Не забуду! не забуду!... Якъ же-жъ душно!....

А до Христа все жъ таки не дочитались.

Лежить Вінъ на плащаниці, і святі ручки Ему нав-
хрестъ зложено....

Якъ то надъ Нимъ Мати плакала, Его Мати — що
Боже!

«Жено! се сынъ твой!»

Се вже бачъ не «мамо», а «жено»; — а колись «ма-
мою» звавъ, якъ маленькимъ бувъ та маленькими ніж-
ками за «мамою» бігавъ.... А теперъ — «жено»....

Яково жъ то було Матері! — «Се сынъ твой», а я вже не Сынъ, я».... «Жено! се сынъ твой», а «се Мати Твоя».... Сынъ, та не той, що Вона підъ серцемъ носила, на рукахъ колисала.... Та чи й була жъ така друга Мати на світі, щобъ такого Сына колисала?... Отъ і выколисала жъ, выгодовала, добру навчила, а Воно, якъ тільки піднялось на ніжки, та й пішло собі світъ за очима.... Та не одно пішло, а увесь світъ за собою повело....

А Мати сама zostалась, — плачеться по дитині.... Де воно? А онъ-де Воно.... Воно найшло свою славу — велику славу. — А де та слава? — Онъ де — на горі, на скелі. Высоко вознеслася та слава, о, якъ високо! І та слава не вмре, не поляже, бо пригвождена до хреста, щобъ бачили люде, якъ Вінъ до їхъ свої, до хреста пригвожденні руки простягає.... «Прийдите ко мнѣ вси страждущи и обремененни, и азъ упокою вы» (гл. 17).

Оце жъ вони й прийшли до Его. А Вінъ самъ висить міжъ двома злодіями.

Такъ онъ воно що! — А ще казавъ, бачъ....

Де-жъ Мати? — А онъ — стоить «зъ хреста мовъ знята», стоить, та дивиться на Того, кого Вона выколисала....

«И мимо ходящии хуляху Его, покивающе главами своими».

— «Уа! разоряй церковь и треми денми созидай, спасися самъ и сниди со вреста». (Еванг. Марк. гл. XV, 30).

— Инья спасе, себе ли не можетъ спасти? Ні, не спасе себе: не на те Вінъ прийшовъ зъ далекої

сторони, із Галілеї, зь України іудейської, — не себе спасать прийшовъ Вінъ. А і Ему жь таки тяжко стало на хресті.

— Или, или, лима самахеани!» — Боже мой, Боже мой! вскую мя еси оставилъ! промовивъ Вінъ въ тяжку годину на своїй рідній мові....

Оттакечки оце стою я, дивлячись на розпростерте на плащаниці мертве тіло Христове, стою, та згадую, далеко-далеке згадую....

Надо мною блакитне, безкрає, якъ пекло гаряче небо Іудеї. А я, кутаючи голову білою турецькою габою, вештаюсь, одинокій якъ персть, по гарячому камінню підъ пекучимъ якъ вогонь — сонцемъ, зь каменя на камень, зь гори на гору, далеко-далеко одъ рідного краю....

Кого-жь я шукаю? — Кого мині жаль? —

Та Его шукаю, Его мині жаль!

І я-жь таки знайшовъ Его — серце мині сказало, що знайшовъ.

Я знайшовъ Его підъ тою горою, де Вінъ плакавъ, глядючи на Єрусалімъ, а потімъ нижче сего місця молився: «Авва Отче! Все возможно Тебѣ — мимо неси отъ мене чашу сію»!...

А оце тутъ, підъ маслинами, апостоли спали — «бяху бо очеса имъ тягостны».

— «Возстаните, идемъ: се предай мя приближися». — І я иду, здається мині, слідкомъ за нимъ, иду тою кам'яною стежечкою, де ступали Его святіи ніжки....

Оце домъ Пілата. Онъ і те віконце, а въ віконце виглядає Его божественный лікъ, поруганный, оплеванный.

— «Се человекъ!» Ессе homo!

Иду дальшъ тою вузьенькою вуличкою, де йшовъ Вінъ, несучи свій хрестъ, свою шибеницю, — иду, въ гору, въ гору.... Се, бачъ, Голгова....

Я у склепі.... Нагинаю голову.... Ось-де лежало Его святое, мертво тіло — і я гарячими, пересмаглými вустами припадаю до холодного каменя.... Охъ! та се-жъ я Его святіш ніжши цілую.... Які вони холодні, — бо мертві.

Я такъ оце задумавсь, що й не зчувсь, якъ попы й дяки вийшли зъ вівтаря, взяли святую плащаницю й понесли. А далі вийшли зновъ зъ корогвами — се-бъ то Христа воскресшого шукати.

А хто се такий старый та сивый зъ вівтаря виглядає? Сивенька борода ажъ поліскується. І паличка у его въ руці, бо вже трудно десь старому безъ палички ходити. І хрестъ у его зза сивої бороды выбліскує, та ще щось на грудяхъ блискотить, мовъ зірочка ясна. Та се-жъ і е бачъ зізда.

Господи! — та се-жъ Галка Іеремія. А я бувъ и не пізнавъ его. Хіба-жъ се той Іеремія, якого я колись знававъ у «городі у Козлові» — чи то пакъ якъ его тее — не у городі у Козлові, де колись бідні невольники плакали по своїй рідній Україні.... Отъ причепився сей Козловъ!

Я хотівъ сказать, що бачивъ колись оцего Галку у Саратові. Гай-гай! та й давно-жъ се було! Тоді Галка й самъ бувъ ще молодий — самъ перекладавъ Байрона і инші, якъ тамъ кажуть, великі світила інтелигенці на рідну і простацьку мову, а теперъ бачъ старый свариться

на молодихъ, за те-бъ-то, що й імъ же-жъ, бачъ, хочеться йти слідкомъ за батькомъ Іеремією.

Та ні-жъ бо, — вінъ не свариться: се вінъ такъ собі наздогадь бурягівъ....

А се ще хто такий старий вийшовъ Христа шукати? — Э! та се-жъ той славетный, «знаменитый», ягъ тамъ кажуть, математикъ. А я й его колись молодимъ знававъ. І оцего, що зъ нимъ розмовляе, те-жъ знававъ, та не те що молодимъ, а молоденькимъ. А вже й вінъ підтоптався трохи, і ему мудра сивизна деякими білыми прядочками позапліталась у бороду та й у голову. І отъ ягъ живий вінъ передо мною стоить: у новенькому мундурчику зъ золотими гудзиками та золотымъ гаптуваннямъ по синему комірчику. На бороді ще й пушиночки нема: таке молоде хлопья.

— А ну, Данько-хохолъ, продекламируй еще что-нибудь изъ Шевченка. Мнѣ ужасно нравится хохлацкій языкъ.

— А якоі тобі?

— Да мнѣ все нравится.

Эге! «нравиця». А теперъ, бачъ, черезъ тридцять літъ перестало «нравиця». Э! та хіба-жъ і я теперъ, черезъ тридцять літъ, такимъ же-жъ остався, якимъ тоді бувъ; — тоді ягъ було, сидючи на лекціі у Устрялова і не слухаючи его, бо вінъ, погійничокъ, не тимъ будь помъянутый, часомъ читавъ по своєму-жъ учебнику, — я було і блукаю думкою далеко-далеко, переплываю зъ козаками Чорне море, або слухаю ягъ вербы шумлять надъ водою, та тутъ на лекціі і пишу свое перше тоді

«писаніє» для друку «Козаки та море», що мы потімъ зъ Іеремією Галкою і надруковали у Саратові. О! якъ-же се давно було....

„Әге! було, та поплыло —
„Его не вертати“....

«Христось воскресе изъ ме-е-ртвыхъ»....

А! се вже бачъ найшли Христа.... Господи Боже! який було я маленькимъ радый бувъ, якъ оце було Христа знайдуть та здалека заспівають — «Христось воскресе!» Такъ серце було й тане відъ радости.

А теперъ хіба не радый? — Де не радый! — радый, та не однаково....

„Мені однаково“...

Батьку Тарасе! се ты голосъ подаешъ зъ домовини? Тоді, якъ усе побачишъ, не скажешъ: «міні однаково»....

А тамъ весело та голосно співають — і «на божественній стражі» і «світоносна ангела»....

А далі почали люде христосуватись....

Уся церква цілується.

— Охъ, душно! — І вамъ душно?

— Душно й міні, панночко.

— А чи не вийти намъ трохи? може тамъ полегшає.

— Та вийдемо-жъ.

Вийшли. Походили трохи, посиділи, на паски подивились.

— А бачете, каже Галиня—яйця до половини облуплені?

— Де? я не бачу.

— А онъ-де — дивіться.

Дивлюсь — і справді лушчені.

— На що се їх мовъ козу — дерезу? У насъ не облуплюють.

— То-то — не облуплюють, каже: мы, бачъ, віримо, що коли піпъ освятить паску й яйця, та покропить їх свяченою водою, то вони й через лушнину освя-тяться, а другі, москалі, бачите, ні.... імъ треба першъ облупити....

Місяць зходивъ за Невою, по-за Ісаакіємъ, якъ мы зъ Іеремією Галкою та зъ Галиняткомъ вертались ізъ церкви.

О який-же ты старий, місяченьку!

Ты й тоді вже такий же-жъ бувъ, якъ оце й теперъ, тоді, коли «во одну отъ субботъ Марія Магдалина приде заутра, еще сушей тмѣ, на гробъ»....

А Его вже не було у гробі.... І тоді ты, місяченьку, такъ же-жъ зходивъ за Елеонською горою і світивъ на гору Голгоѳу, де Марія Учителя шукала та плакала.... Світи-жъ, місяченьку, поки земля стоїть, поки люде на неї бідкаються та ждуть — чи не сповниться глаголь Божий.

І згадалось мині тутъ-же те дивне, що було колись давно-давно, і що бачивъ оцей-же місяченько, хочъ і нікому вінъ не розказує того, що бачить. А чимало-бъ вінъ мусивъ розказати?

І згадалось тутъ мині святе письмо — «Дѣянїй апо-стольскихъ» глава вторая, зачало третье:

«И егда скончавшася днїе пятидесятницы, бѣша вси апостоли единомушно вкупѣ. И бысть внезапно съ небесе

шумъ, яко носиму дыханію бурну, и исполни весь домъ, идѣ-же бяху сѣдѣще. И явишася имъ раздѣлени языцы яко огненни, сѣде-же на единомъ коемждо ихъ. И исполнишася вси Духа Свята, и начаша глаголати иными языки, яко-же Духъ даеше имъ провѣщавати. Бяху-же во Іерусалимѣ живущіи іудеи мужіе благоговѣйніи отъ всего языка, иже подъ небесемъ. Бывшу же гласу сему, снидеша народъ и смятеша: яко слышаху единъ кійждо ихъ своимъ языкомъ глаголющихъ ихъ. Дивляхуся-же вси и чудяхуся, глаголюще другъ ко другу: «не се-ли вси сїи суть глаголющїи галилеяне? И како мы слышимъ кійждо свой языкъ нашъ, въ немъ же родихомся, пареяне и мидяне и еламиты, и живущїи въ Месопотамїи, во Іудеи-же и Каппадокии, въ Понтѣ и во Асїи, во Фригїи-же и Памфилиї, во Египтѣ и странахъ Ливїи, яже при Впринїи, и приходящїи римляне, іудеи-же и пришельцы критяне и аравяне, слышимъ глаголющихъ ихъ нашими языки величїя Божїя?» Ужасяхуся же вси и недоумѣвахуся, другъ ко другу глаголюще: что убо хошетъ сіе быти? Іни-же ругающеся глаголаху, яко виномъ исполнени суть». (ст. 1—13).

Такъ-такъ, були й такі, що лаялись.... Мабудь і тоді свої Де-Пуле на землі місце мали.... Та Богъ ізъ ними, хочъ вони й «відають що творять»....

Колп-жѣ і мы, якъ оті мидяне та пареяне, своимъ языкомъ возглаголемъ?... скажи, місяченьку!

1882.

„ИЗЪ УСТЪ МЛАДЕНЦІВЪ“...

У нивы рисовой онъ спавъ,
Съ серпомъ своимъ въ рукѣ;
Раскрыта грудь его была
И волосы въ песокъ,
И видѣлъ сквозь неясный сонъ
Родную землю онъ.

Лонгелло («Сонъ невольника»).

— А чи не поїхати-бъ намъ сьогодні, братіву Іере-
міечку, у той — ягъ тамъ кажуть — зоологический садъ
— на дикого звіра та на птицю божу подивитись: —
вже-жъ бачъ ми їхъ давненько таки не бачили.

Се-бъ то я до Галки до Іеремії — до когожъ більшъ!
Ми вже оце зъ нимъ, звісно, хочъ и сліпі собі трохи
стали, а все-жъ таки, хвалити Бога, дещо часомъ бува
й добачаемо — мимо рота ложки не носимо.

— А вже-жъ, каже, чомъ не поїхати? — Хоча вони й не
люде, а все-жъ бачъ бідні невольники... Сказано бо: за-
ключеного посіти.

— Та й старовину, кажу, згадаємо — шестидесяті
роки, ягъ ми було туди жъ частенько таки їздили

— Не вже-жъ, каже, — та ще й того кандіотського цапа годували тікучою — якъ тамъ кажуть — літературою, а вінъ зъ такої страви й сказивсь собі на — лихо.

Се-бъ то таки й правда. Давно колись, роківъ може почитай зъ двадцять тому буде, якъ ми були ще молодшими та козакували собі у «Голосі» и зъ Бояловичемъ, мовъ зъ татарвою, навкулачки бились за матірѣ Україну та за її мову, бо панъ Бояловичъ дуже тоді гарчавъ на українофілівъ у Аксаковськихъ «Потемкахъ» чи то пакъ у «Дневі», — такъ оттоді, кажу, ми частенько таки іздили угості до звірушокъ, щобъ, гляючи на доброго лева або на ведмедя, чи то на орла, або шакала, хочъ трохи душу одвести після тієї бійки та лайки зъ літературними шакалами, що виють у-ночі на людей та на місяця да мертвецівъ ізъ могиля вкопують.

Такъ ото бувъ тоді саме у зоологичеському саді одинъ цапъ, та такий собі рогатий та злющий до-ката. Казили-бъ-то, що той цапъ бувъ собі родомъ зъ острова Кандіи, и ми черезъ те й звали его «цапомъ-кандіотомъ». Такъ отъ-диво! — той цапъ дуже любивъ просвіщеніе. Разъ якось ухопивъ вінъ ізъ рукъ Іереміи Галки «Голосъ», та тутъ же-жъ духомъ усего «Голоса» и схамгавъ, мовъ тую пампушку. Проковтнувъ «Голоса», та й ще просить. Отъ ми ему й почали возити, замість гостинця, тікучу літературу: — їсть собі та тільки зъ радощівъ бородою трусить. Коли дивимось — вже якось смирний ставъ и насъ не боїться. Отъ и нагадала насъ нечиста мати привезти ему шматокъ чималий «Домашней Бесѣди» та «День» — ну, і наварили раківъ! — Бідний цапъ ска-

зився — така напасть! — Годі вже тоді его годувати славянофильскою стравою — шабашь!

Вибачайте, панове, — може се воно й не доладу. А все жь бачь ми зь паномъ Галкою згадали про сю старовину, про те, якъ колись козакували, якъ бувало, «ворогівъ борючи, і рука не мліла», — згадали та й повіялись до звірушокъ. Дорогою те жь згадували дещо й друге, давне — якъ сей городъ будували колись, и Полуботка згадали й Балниша-батька...

Ой, встань, батьку, ой встань, Петре, — кличуть тебе люде...

Эге! докликались батька. — Уставъ та й поїхавъ — та тільки на своє жь безголовья...

Тече річка не величка, розмиває піски,
Туди їхавъ нашъ кошовий — відтілъ првійшовъ пішки...

Отъ-що! — Та годі вже згадувати...

Приїхали й ми. Пройшли трохи садомъ — голе дерево кругомъ и звіру не видно, бо холодно ще — но наша весна, а ингерманландська... Отъ и не вимовлю!

Коли дивимось — орли сизокрильці сидять на високихъ на сідалахъ, за залізною огорою, мовъ кримські бідні неволники.

— Здорові булл, брати козацькі, у неволі!

Мовчать — ні пари зь усть.

— А колись по-волі на Україні літали, вь козаківъ мертві очі зь лоба видірали.

— А може бува ви не зь України, бідні?

Мовчать. — І про що вони думають? — де їхъ думка літає?

А вже-жъ бачъ думають — де не думать! Онъ і горобчикъ свої думки має, якъ гніздечко для своїхъ діточокъ, мовъ добра мати колисочку, соломкою та пір'ячкомъ усякимъ устілає.

А у орла і думки орлині.

Онъ — вище всіхъ сидить насупившись який орляка сивий, сивий, ажъ попідомъ припавъ, мовъ той Палій у городі у Енисейському. Та й старий вже мабуть! Може не одну, не дві сотні літъ літавъ надъ Україною, не мало бачивъ, не мало казацького й татарського трупу переключавъ по степахъ та байракахъ, а онъ — теперъ — на старости літъ, сидить у неволі та згадує молодії годи та степи безкраї, та високу скелю надъ Дніпромъ, саме коло порогівъ, де его мати-орлиця вигодовала та на світъ широкий випустила. А які крила шпиченні, які пазурі могуті, які очі ясні дала ему мати!

Бють пороги, шумлять верби, очерети зъ осокою ведуть якусь мову, соловейко щечече у лузі на калині, а воно — молоде орля — сидить собі у теплому гніздечці та слухає... Чого шумлять верби, про що очеретъ зъ осокою розмовляє, чого соловейко щечече?

А де мати? — Давно полетіла за стравою для діточокъ, ще зранку полинула, та й досі нема.

А що вона принесе діткамъ на снідання? — Чи ягнятко молоденьке, чи-то зайчика сивенького, чи білого лебідя?

Онъ зозуля въ лузі закувала — та й довго жъ кує! жайворонокъ трепечеться у синему небі та щось виспівує...

А онъ и мати летить зъ-за Дніпра. — Несе, несе щось у пазурахъ... Що вона несе? — чи не зайчика?

Нп—се не зайчикъ, та й не ягнятко.

Кричать орлинята зъ радощівъ, молодими крильцями по гнізду бьють.

Принесла мати страву и положила коло дітокъ на скелі.

Що-жъ се воно таке? — Такого ще зъ роду орлинята не бачили.

Та се-жъ голова козача!—Онъ ягъ материни пазурі вчепились въ чорного, та дивгого мовъ коса дівоча козацького чуба, такъ вчепились, що вона ніягъ не визволить зъ чуба своїхъ пазурівъ.

Визволила таки!—Іжте, дітки.

Такъ онъ—яка голова козача!—Бліде, бліде, хочъ і сонцемъ припалене мертве лице—наче воно таємну, глибоку думку думає. И не живі очі куди-сь-то дивляться—чи то у степъ широкий, за Дніпръ, чи туди далеко-далеко, на миду Україну, де біленька хатка зъ левадою, та верба надъ криницею... Не пити вже ему тієї водиці холодної ізъ тієї криниченьки, не бачити вже хатки біленької і матері старенької. Не стояти вже зъ дівчиною коло перелазу...

А може се татарина голова?—Ні—не татарина. Онъ—вовки сіроманці розшарпали усе тіло козацьке, та по тернахъ та по байракахъ его рознесли. Не вспіли тільки голову козацьку узяти та плече зъ правою рукою—очей козацькихъ вовки злякались, бо очі й досі дивляться—охъ, карі оченята, що дівчина цілувала!.. Зоставили вовки па шиі у козача и хрестъ святий—онъ виблискує на сонці.

А той хрестъ святий ему дівчина на шню зъ червоною стрічкою ізъ своєї коси наділа, якъ плачучи у похідь проважала, и его бачъ хрестъ собі на білу шийку зъ намістечкомъ та зъ дукачами повісила. Бідна!

А орлятамъ що до того, що се дівочий хрестъ!—Імъ бачъ мерщій хочеться очі козацькі зъ лоба повидирати...

А онъ Дніпромъ запорозці чайками до Січі гуляють — та такъ гарно щось виспівують, що геть-геть ажъ до Великого Лугу луна йде...

А може й їхъ вовки сіроманці по лозахъ та по тернахъ до білої кості пожвакують та орли спзокрильці по своїхъ гніздахъ порознесуть... Може...

Повнростали орлята — самі вже по степахъ літають. Ой! та якъ же-жъ весело літать! Все вище та вище летить молодий орель, летить ажъ у саме небо — п весь-то божий миръ передъ нимъ розкинувся, уся Україна, мовъ рай, цвіте та красується... Онъ и Дніпро якъ та синя стрічка простягнувся одъ Київа ажъ до моря. Степь зеленіє широкий, могли бованіють та зъ вітромъ розмовляють, тирса тихо колихається та ковидъ мовъ срібна куделя геть-геть біліє. Онъ Чорний шляхъ гадюкою по степу вьється, а онъ — Муравський. А онъ — и Савуръ могла здалека мріє.

Що-жъ то на могилі бованіє? — Чи не козакъ вбитий?

И летить орель зъ високого неба стрілою на могилу. А на могилі справдн козакъ лежить, такий худий-худий, що кращого й на стілъ владуть. Босі ноги ему до крові позбиті объ жовте каміння, объ сире коріння. Лежить бідний та стогне, та якихъ-сь-то братівъ кіннихъ по-

минає та латочки та шматочки червоної китайки до серця притуляє.

А вже коло его й орли посідали, і у головахъ, і у ногахъ, у вічі ему зазирають.

— Кишъ-кишъ, орли! — летіть одъ мене — я ще не вмеръ.

Подививсь ему у вічі орелъ — такі добрі очі, такъ жалібно та боязно на хижу птицю поглядають.

О, бодай тебе! — Жалко стало орлові козака молодого. Знявся орелъ и полинувъ геть-геть по-надъ степомъ широкимъ.

А що то таке у степу мріє, наче-бъ то живі баштани та макъ та васильки валкою йдуть на полудень.

Ні, то не живі баштани степомъ йдуть, а то козаки десь у походъ побрались. Онъ-якъ корогви мотаються у повітрі, мовъ макъ горять підъ сонцемъ козацькі шапки, брязчать стремена та шаблі, пржуть коні.

А вже де козаки йдуть, тамъ бачъ і звіру й птиці буде що на поталу, і крові буде доволі й очей чорнихъ та синіхъ хочъ про запасъ видирай пзъ лобівъ козацькихъ та татарськихъ. Отъ и полинувъ орелъ за козаками, а тамъ вже й другі сизокрильці веселимъ клекомъ військo проважають.

Бути чомусь, бути! — Буде й потала — якъ не бути!

А онъ бачъ і орда мовъ та сарана степъ широкий вкрила. Виють невірні якъ собаки, алакають.

Все ближче й ближче — зійшлись якъ дві хмари — зступілись — і гримъ і димъ мушкетний, і брязкотня заліза объ залізо, объ голови бриті... Иржуть коні, кричать забиті й поранені — крий Боже! — суше пекло...

— О, ненько моя!

Се козака вбито — зъ матірью прощається.

— Серце! голубко! помолись за мене!

Се другого вбито. А тамъ-то моляться та плачуть — мати й дівчина — виглядають зъ походу... Не виглядайте — не рости піску на камені...

Одна хмара взяла силу надъ другою і погнала її мовъ череду велику геть-геть на полудень, ажъ до луку Базавлугу.

А трупу-трупу скільки! — Есть що орлові поїсти й попити та й по крові по саме пір'я побродити.

Наївся орелъ й козачатини й татарятини, та й зновъ по степахъ та по байракахъ літає, або сидить де-небудь на високій скелі та на Дніпръ поглядає, якъ козаки тимъ Дніпромъ ажъ до моря за своєю смерттю гуляють... Гуляйте, поки гуляється!

І не годъ тагъ живе орелъ, і не два, і не двадцять.

Старий вже бачъ і вінъ ставъ, охъ який старий, а все літає надъ рідною Україною, надъ її степами й ярами.

Онъ скільки білої кості по степахъ, онъ яка руїна...

І годи летять надъ степами орлиними крилами — де орлиними! — божими крилами... Годъ за годомъ, вікъ за вікомъ...

А тамъ — дивиться орелъ — вже й козаківъ не стало... Де вони ділись? — Не мріють більшъ по степахъ їхъ шапки червоноверхі, не колише тихий вітрець корогвами козацькими, не блисне більшъ на сонці ні булава, ні ратище довге.

Згнули розаки — мовъ той снігъ весною одъ сонця розтаявъ.

І zostались въ степахъ сами тільки косарі та гречкосії.
— На те божа воля...

А годи за годинами все йдуть, все минають, якъ воно тамъ сказано:

Все йде, все минає и краю немає...

.

Живе, умірає... Одно зацвіло, а друге повяло,
На віки повяло...

А орелъ усе живе, у орла все такі жъ могутні крила, такі-жъ ясні очі, і, плаваючи великими кругами високо у синьому небі, бачить вінъ і степъ широкий, і могили степовії, що зъ вітромъ розмовляють. Ті-жъ могили, да вже козаківъ не видно коло їхъ, та й самі могили розривають онъ якісь бородати пани та паничі... А хиба жъ то не діти, не унуки тихъ козаківъ, що починають підъ могилами, а більшъ того — не підъ могилами, а у чистому полі їхъ білі, давно пересохліі костяки степовимъ вітромъ розвіяло, зъ ґрунтомъ перемішало, і зъ того ґрунту, зъ козачого тіла білого, що орли не доіли, та зъ кістокъ жовтихъ, що вовки по тернахъ та по байракахъ пообжваковали — теперъ буйна пшениченька та рясна гречка виростає.

А козаківъ і сліду нема. — Що-жъ! — на те воля божа... Не дурно старий казавъ:

Не слинь, Павьку, й не журись,

Журба не поможе;

Йди до церкви та помолись...

Полегшає може.

Твня попові коповика
На „со духи“ въ церкви,
Нехай лежать мовчака
Въ сврій землі мёртві.
Та й ти за нимъ у кулакъ
Прохлапай партесне.
А що жъ робить, що сталося такъ!
Царство імъ небесне!

Чого жъ оці бородаті паничі шукають на могилахъ?
Чого? — їхъ же жъ, батьківъ своїхъ, що лежать мов-
чака, шукають. — Э! шукайте вітра у полі, думає собі
орелъ.

А це жъ кого везуть зъ-підъ Каніва на високу-високу
могилу? — Скільки народу коло его!

А! та то жъ везуть чіюсь труну. И труну бачъ голу-
бою китайкою вкрито... О! та се-жъ певне козацька
труна — п справди козацька: теперъ такихъ нема. — Се
бачъ ховають на високій могилі посліднего козака:

Щобъ лани широкополі
І Дніпро і яручі
Було видно...

Знававъ сего козака орелъ ще маленькимъ, якъ вінъ
тутъ малими віжками бігавъ по степу та кінця світу
дурний шукавъ... Та й знашовъ же!

Упоследне бачивъ орелъ, якъ его, буцімъ-то «бояр-
номъ», везли ізъ Кніва на московське весілля у слідъ
за «женихомъ», а чорнява «невіста» бачъ у Кніві
зосталась виплакувать свої карі очі... Съ того часу вінъ
і не бачивъ его: — далеко десь бувъ, тамъ де кінець
світу, та не стагъ поволі бувъ, якъ зъ-неволі... Та й

«жениха» не бачивъ... А теперъ бачъ вінъ вертається додому зъ тієї далекої-далекої сторони, що горемъ горожена.

Нехай же перомъ буде земля надъ тобою, щирний козаченьку. Спи, велике серце, до слухного часу.

И понесли орла зновъ могучіі крила все вгору та вгору. И все ширше підъ нимъ степъ розступається. Яке добро! яка краса!

Усе видно орлові зъ високого неба — і якъ зелененька ящірочка у траві проти сонечка гріється, і якъ сіра гадюка на битому шляху мовъ довгий чумацький батігъ простяглася. — Тамъ коса або серпъ блисне коло нежжатога лану...

Ой звеліла мені мати пшениченьку жати...

То бачъ женці співають, жнучи пшеницю, що впросла зъ козацького тіла.

А онъ косарі косють — довгою, довгою лавою простяглися и мовъ по муштрі, разъ-у-разъ гострими косами поблискують на сонці.

А тамъ саме черезъ чорний шляхъ пде новий шляхъ, та вже бачъ не козацький и не чумацький, а залізний — увесь изъ заліза. О, бодай тебе! То вже бачъ «чавунна», якъ люде кажуть. И по тому залізному шляху йдуть чумаки — ні, то вже не чумацькі вози зъ волами круторогими, а цілі хороми, ціла низка хоромъ зъ вікнами й рундуками гуркотить по тому залізному шляху, ажъ земля стогне. А везе звірь — не звірь, а щось страшне — такъ вогнемъ и паше, а димъ стелеться надъ степомъ, мовъ та грива у страшного залізного звіра.

Де вже тутъ козакамъ бути! — Не козача пора. Та й орлови страшно...

Помалу-малу, братіку, грай,
Та не врази мого серденька въ край...

Чи не козаки се зъ могили озиваються? — Ни — се хлопчикъ вівчарикъ сидить на могилі та у дудочку грає, а коло его овечки пасуться.

Зложивъ орелъ широкіі крила — глянувъ на овечокъ — та мовъ стріла й упавъ зъ високого неба саме на овечокъ. Шарахнулись вівці, а въ одного величнного барана такъ і врізались орлячі пазурі до самихъ печіногъ.

Розмахнувъ орелъ крилами — не бере сила, махнувъ у друге — не бере. Не та вже й у орла сила — старий ставъ. Розмахнувъ утрете — не бере!

Пропавъ орелъ — пазурі такъ и застрягли — не вийме їхъ зъ баранового тіла.

— Лови его! лови орляку! держіть, хлопці!

— Та живого хапайте! — додому повеземо — продамо!

Долітався орелъ. Узяли его косарі мовъ злодія і до возу прив'язали.

Прощай, степъ широкий, прощай, Україна!

И сидить теперъ орелъ сивий у зоологичеському саді, сидить — не ворухнеться одъ ранку до ночі та все згадує про той Дніпръ і селю, де его мати вигодовала, про ті могили високі, що паничі розривають, — згадує, якъ той неволникъ у Лонгфелло, що бачить себе підъ ріднимъ небомъ, підъ пальмами, і ему здається:

Вонъ гуси красные летять:
Слѣдитъ онъ ихъ полеть,
Съ утра до ночи, средь равнинъ,
Гдѣ тамариндъ ростеть,
До хижинъ кафровъ и до странъ,
Гдѣ виднѣ океанъ.
Онъ слышитъ ночью вой гіенъ
И льва могучій ревъ,
Въ глухой рѣвѣ гипопотамъ
Шумить межъ тростниковъ...

Такъ і орлові все бачиться Україна та степи широкі...
Чого жъ се вінъ? — Побачивши насъ, якъ крикне,
якъ замаха крилами!

— Чого ти, орле? думаю собі: — може ми тебе злякали?

Ни — не злякали: — вінъ пізнавъ того «женіха», що
везли колись — давно-давно, лїть тридцять-пять буде,
— везли по тому степу кудись на північъ... Тоді вінъ
ще молодий бувъ, жвавий, огрядний... А теперъ — мовъ
той Палій підъ Полтавою... Справди, батьку:

Все йде, все минає...

И жовтее листя вітромъ рознесло...

Я упослідне глянувъ на орла, та на его товаришівъ.

— Ходїть-бо, кажу, до ведмедівъ, — а то въ мене
щось на серці важко стало дивитись на ціхъ орлівъ —
наче Україна.

— Та ходімо жъ, каже Галка: — бо й мені щось
сумно.

Пішли до ведмедівъ. Ведмеді якъ ведмеді, тільки мо-
скаля-поводатиря зъ костюромъ нема.

— Ба! онъ де вони! — А ми васъ шукали, шукали!

Се-бъ то Галиня зъ другою панночкою — зъ маленькою вчительскою. Вони тежъ приїхали на звірушокъ подивиться.

— Ведмедівъ — каже Галиня — годуєте?

— Та годуємо жъ, кажу, Галочко.

А вони ажъ ревуть — хапаються за гостинці — звісно москалі — глитають якъ голодні собаки, та ажъ залізо рвуть лапами, щобъ ще бачъ імъ дати, щобъ усе одному загарбати.

А другі, смирні, тільки поглядають та облизуються — і імъ-то бачъ хочеться ласощівъ, а просити — не просять, бо може бояться або соромляться.

— Дайте й імъ, каже Галиня: — онъ які вони смирні та тихі.

А той реве, ажъ увесь барлігъ труситься.

— На-на — не реви — затяни пельку.

— Онъ бо які ви? — вступається Галиня: — смирнимъ бачъ не даєте, тимъ що вони не лізуть осою увічі, а онъ-тимъ, «нахаламъ», даєте.

Отъ-тобі й на! — якъ у око вліпило — не вже жъ і дівчинка!

— Та воно жъ — кажу — Софья Маровно, такъ саме на всімъ світі діється: хто бачъ кричить, тому й дають, а хто мовчить та їде — тому зась.

А все жъ мені, признаться, соромно стало: мале-мале дівча, а провчило таки старого, дошкулило, да такъ тихо, любенько, делікатно, а дошкулило. Сказано бо: «изъ усть младенцівъ и ссущихъ»...

А вже жъ мені ці «младенці» — оттуть сидять!

Такъ скільки потімъ ми ни ходили по саду, скільки ни приглядались да звіру й птиці — і лева зъ левихою бачили, і ягуара, і гієну огненну, і слона, і носорога, і гіпопотама, і скільки обезьянъ, — такъ усюди тобі одна пісьня: хто більшъ реве, тому й дають, а хто мовчить — тому бачъ зась. Оттаке-то воно на сімъ світі.

Чуєте-бо, панове? не позакладало? — А коли чуєте, то й знайте та на вуси собі мотайте.

А я може бъ і ще дещо сказавъ, та коли бъ не тее... Сказавъ би словечко, та вовкъ не далечко. Писано бо есть: про вовка тільки помовка, а вовкъ у хаті. Онъ-воно що!

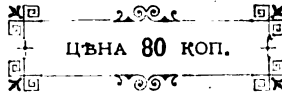
А все бачъ Галиня нагадало. Во истину бо рече: «изо усть младенцівъ»...

1882.

Данило Мордовецъ.

Продается во всѣхъ книжныхъ магазинахъ Кіева, а равно
въ книжныхъ магазинахъ „Новаго Времени“.

Спб., Невскій пр., № 38.

Москва, Кузнецкій мостъ,
д. Третьяковыхъ.

ПРОДАЮТСЯ СЛѢДУЮЩІЯ КНИГИ

Д. Л. МОРДОВЦЕВА:

По Испаніи. Путевые арабески. Спб. 1884. Ц. 1 р. 50 к.

По Италіи Путевые арабески. Спб. 1884. Ц. 1 р. 50 к.

Гайдамачина. Историческая монографія. Изданіе второе.
Спб. 1884. Ц. 2 р. 75 к.

Идеалисты и реалисты. Истор. романъ. Изданіе. 2-е.
Спб. 1882. Ц. 1 р. 50 к.

Царь и гетманъ. Истор. ром. въ 2 частяхъ. Изданіе 2-е.
Спб. 1884. Ц. 2 р. 50 к.

Сагайдачный. Истор. повѣсть. Спб. 1882. Ц. 1 р.

Архимандритъ-гетманъ. Истор. пов. М. 1884. Ц. 80 к.

Соловецкое сидѣнье. Истор. повѣсть. М. 1880. Ц. 80 к.

Великій расколъ. Истор. ром. въ 2 частяхъ. Спб. 1881.
Ц. 2 р. 50 к.

Лжедмитрій. Истор. ром. Спб. 1879. Ц. 1 р. 75 к.

Наносная бѣда. Истор. пов. Изд. 2-е. Спб. 1883. Ц. 1 р.

Господинъ Великій Новгородъ. Ист. пов. М. 1882. Ц. 1 р.

Мамаево побоище. Истор. повѣсть. М. 1881. Ц. 60 к.

Повѣдка въ Іерусалимъ. Спб. 1882. Ц. 1 р.

Повѣдка къ пирамидамъ. Спб. 1882. Ц. 1 р. 20 к.

На Араратъ. Спб. 1883. Ц. 80 к.

Изъ прекраснаго далека. Спб. 1884. Ц. 80 к.

За крапанку-писанку. П. Ол. Кулішеві. Спб. 1882. Ц. 50 к.

На пересылку прилагается 10 к. на 1 р. стоимости книгъ.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 077580147